

VÁLTOZÓ IDŐBEN

Sorbán Angella – Nagy Kata

A felnőttoktatás lehetséges irányai az erdélyi magyar diplomások körében*

Bevezetés

A permanens tanulás – és e folyamat részeként a felnőttoktatás – napjainkban az oktatási-nevelési politikák paradigmaváltó irányelveként definiálható. A gazdasági szerkezet átalakulásának tendenciái, a társadalmi fejlődés kihívásai („tudásalapú társadalom”, „információs társadalom”) egyre inkább előtérbe helyezik „az élethosszig tartó tanulás” kiszélesítésének fontosságát. A felsőoktatás eltömegesedése, a munkaerőpiac keresleti oldalának differenciálódása, újfajta munkavállalási formák elterjedése, az „új képzettségek”, valamint a magasabb szintű szakképzettség iránt egyre növekvő igény jelzik, hogy az iskolai és/vagy egyetemi képzés megszerzése nem elegendő a munkaerőpiacon való (siker) eligazodáshoz, a versenyképes tudás megszerzéséhez, megtartásához.

A permanens oktatás fogalma magában foglalja az oktatási, nevelési, képzési folyamat minden szintjét, szegmensét, és egy olyan összefüggő, egymásra épülő, egymást kiegészítő rendszert alkot, amely pozitívan befolyásolja a személyiség fejlődését, összességében pedig megalapozza/megalapozhatja a folyamatos tanulásra való nyitottságot, és (ön)képzés iránti igényt, növelve ezáltal az egyén boldogulási esélyeit a társadalomban, szűkebb értelemben pedig a munka világában.

Az oktatás, a képzés folyamata a romániai magyar kisebbségi társadalomban olyan sajátosságokkal rendelkezik, amelyek figyelembevétele nélkül nem tervezhető meg a képzési szinteknek a versenyképesség növelésére is fókuszáló összehangolása a folyamatosan változó, globalizálódó gazdasági körülmények közepette. Ezek a jellegzetességek egyrészt a romániai magyarságnak a szocializmus időszakából örökölt oktatási helyzetéből adódnak (a

* A kutatást a kolozsvári TREND Társadalomkutató Műhely készítette 2003–2004-ben.

magyar tannyelvű oktatási rendszer működésében a folytonosság hiánya, a képzési, kutatási, oktatástervezési háttérintézmények elégtelen volta, illetve újak létrehozásának korlátai), másrészt pedig, ezekkel összefüggésben, az anyanyelven történő képzés igen sokrétű problematikájából, amelyek – különféle képzési szintek és formák egymásra épüléséből kifolyólag – a felnőttképzés esetében is felmerülnek.

A kilencvenes évek tapasztalatai a magyar tannyelvű oktatás különféle szintjein specifikus kérdéseket helyeznek előtérbe az anyanyelvi oktatás megtervezésére és az oktatási stratégiáknak a munkaerőpiachoz való visszacsatolására vonatkozóan. Milyen szempontrendszerre kell(ene) épülnie a versenyképes képzésnek az anyanyelvi oktatásban, illetve hogyan kamatoztatható sikeresen a magyar nyelven megszerzett tudás Romániában? Milyen továbbfejlődési és munkaerő-piaci távlatokat kínálnak ma a romániai magyar tannyelvű felsőoktatási, középszintű vagy akár „gyorstalpaló” képzési intézmények? Az anyanyelven történő oktatás és képzés milyen „útravalót” ad az „élethosszig való tanuláshoz”, illetve milyen irányban befolyásolja a pályaválasztásra, pályamódosításra, elhelyezkedésre vonatkozó terveket, a felnőttképzési programokban való részvételre való nyitottságot, illetve a munkaerőpiacon való boldogulás kialakult trendjeit? Ezek a kérdések – a romániai magyarság esetében – óhatatlanul is az egyre inkább kitáguló tanulási és munkavállalási mozgástér kihívásaira is ráirányítják a figyelmet, különösen pedig a magyarországi (felső)oktatási, továbbképzési intézményrendszer és munkaerőpiac „elszívó” hatására.

Az említett sajátosságok konzekvenciái tükröződnek a legfrissebb népszámlálási adatoknak az iskolai végzettség szerinti megoszlásaiban is. A 2002. évi népszámlálási adatok a romániai magyarság körében a felsőfokú végzettségűek rétegének jelentős lemaradását mutatják a román társadalomhoz képest, de a többi romániai nemzeti kisebbségi közösségekkel összehasonlítva is a magyarság a lemaradók csoportjába sorolható. A 2002-es népszámlálás adatai szerint Romániában a 10 éven felüli lakosság 7,05%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel (1 371 108 fő), a román nemzetiségűek 7,34%-a (1 280 117 fő), a magyar nemzetiségűeknek pedig 4,91%-a (64 178 fő).

1. táblázat

A 10 éven felüli népesség iskolázottsága nemzetiség szerint a 2002. évi népszámlálás alapján

Nemzetiség	Felsőfokú	Posztliceális és mesteri	Középfokú	Alapfokú	Befejezett iskola nélkül	Nem válaszolt
Összesen	7,05	2,96	64,27	20,06	5,57	0,06
Román	7,34	3,04	64,64	19,88	5,01	0,05
Magyar	4,91	2,89	70,89	17,62	3,61	0,05
Roma	0,16	0,10	29,16	35,78	34,29	0,48
Ukrán	2,50	1,37	63,68	22,84	9,50	0,07
Német	10,57	3,80	67,29	15,52	2,67	0,07
Oroszlipován	4,53	1,55	62,01	23,30	8,41	0,17
Török	4,12	0,99	41,50	23,50	29,54	0,30
Tatár	7,58	2,83	65,20	19,71	4,63	0,03
Szerb	8,69	2,66	66,28	18,35	3,91	0,08
Szlovák	3,35	1,16	64,22	25,81	4,92	0,01
Bolgár	9,23	3,49	62,18	21,42	3,55	0,10
Horvát	2,37	0,87	64,56	28,78	3,34	0,06
Görög	20,15	3,89	62,56	11,11	2,12	0,14
Zsidó	43,00	3,96	45,25	6,63	1,00	0,12
Cseh	3,83	1,87	63,81	26,45	3,16	0,85
Lengyel	8,87	2,51	65,15	21,62	1,78	0,06
Olasz	25,33	5,21	60,05	7,10	1,07	1,20
Kínai	14,26	0,42	74,69	7,90	1,91	0,79
Örmény	34,06	4,55	51,38	8,57	1,36	0,05
Csángó	2,12	1,50	66,01	21,20	9,13	0,00
Egyéb	35,85	1,88	51,26	7,76	2,53	0,69
Nem válaszolt	18,34	1,26	50,25	9,52	13,80	6,80

Forrás: Recensământul populației 2002. Populația de 10 ani și peste, pe etnii, după nivelul instituției absolvite, pe sexe.

A 2002. évi népszámlálási adatok ugyanakkor azt mutatják, hogy 1992 és 2002 között a magyar lakosság aránya Romániában 190,6 ezer fővel csökkent

(11,7%), amit a szakértők elsősorban a vándormozgalommal magyaráznak.¹ A magyar népesség fogyása az erdélyi magyarok körében azonban lényegében a városokban és a szörványmegyékben keletkezett, ami arra utal, hogy a gazdasági szerkezetváltással együtt járó munkaerő-piaci kihívásokra a városi, valamint a heterogén etnikai környezetben élő magyar lakosság egy jelentős része migrációval vagy asszimilációval válaszol.² A szörványosodás egyik kihívásként eszerint a „*strukturális asszimiláció*” jelölhető meg, ami azt jelenti, hogy „a szörványhelyzetben a szigorú etnikai keretek közötti szakmai kapcsolatok veszélyeztethetik a teljesítményt, az egyén rácsatlakozik a többségi kommunikációs rendszerekre”,³ ami az asszimilációt és/vagy az elvándorlás folyamatait erősíti, elsősorban a szörvány vagy szörványosodó közösségekből.

A kutatási jelentés az „*Erdélyi magyar értelmiség a XXI. század fordulóján*” c.⁴ empirikus, oktatásszociológiai kutatási program (2003–2004) eredményei alapján készült, amelynek egyik alapvető célja a romániai magyar diplomások foglalkozás-szerkezetének átalakulása, munkaerő-piaci helyzetének, pályamódosítási, (tovább)tanulási és elhelyezkedési stratégiáinak feltérképezése volt a rendszerváltást követő évtized mérlegében.⁵

A kutatás két szakaszban történt: egy *mélyinterjú vizsgálat* (50-es elemszámú mintán) és egy *kérdőíves felmérés* 600 fős, rétegzett mintán. Tekintve, hogy a romániai magyar diplomások rétegének (változásban lévő) foglalkozási struktúrájáról, regionális és településtípus, valamint korcsoportok szerinti megoszlásairól nem rendelkezünk statisztikai adatokkal,⁶ a kutatás mindkét szakaszában a mintát úgy alakítottuk ki, hogy minden erdélyi régióban településtípus, valamint korcsoportok szerint is legyen megfelelő esetszám a különböző foglalkozási kategóriák helyzetének, pályamódosításainak, pályaterveinek összehasonlítására. Ily módon *kutatásunk eredményei irányadó jellegűek, tendenciákat jeleznek a romániai magyar diplomások foglalkozás-szerkezetének átrendeződéséről, szakmai pályáinak alakulásáról, munkaerő-piaci és anyagi helyzetéről, pályamódosítási és továbbtanulási hajlandóságáról.*

A kutatási jelentés első részében a mélyinterjú vizsgálat azon eredményeit mutatjuk be, amelyek a pályaválasztásra, a szakmai pályatervekre és a további tanulási elképzelésekre vonatkoznak. Második részében pedig a kérdőíves felmérés adatainak alapján a diplomások munkaerő-piaci helyzetét elemezzük, ez esetben is kiemelt tekintettel a pályamódosításokra és tanulási hajlandóságra, valamint a munkanélküliséggel szembeni attitűdökre. Kutatásunk eredményei alkalmasak arra, hogy a felnőttképzés – az adatokból (réteg-specifikus igényekből) kirajzolódó – lehetséges irányait felvöljük az erdélyi magyar diplomásokra vonatkozóan.

1. A mélyinterjú kutatás eredményei

A mélyinterjúk⁷ 2003. május–június közötti időszakban készültek (összesen 50 mélyinterjú, melyből feldolgozásra került 48). Az interjúzás során két almintát alakítottunk ki: „már elhelyezkedett diplomások” (29), valamint pályakezdés előtt állók – a kutatás időpontjában végzős egyetemi hallgatók (19).

Az első csoportba (elhelyezkedett diplomások) különböző értelmiségi kategóriák kerültek, 14 pedagógus, továbbá 5 mérnök (1 vegyészmérnök, 1 informatikus, 3 gépészmérnök), 3 agronómus, 2 orvos, 3 lelkész/pap, valamint 1 fizikus és 1 geológus. Korcsoportok szerint a mintában többségben a középkorúak vannak: 4-en 30 év alattiak, 7-en 31–40 év közöttiek, 14-en 41–55 év közöttiek és 4-en pedig 55 év fölöttiek. 9 beszélgetés készült a Székelyföldön, 10 Közép-Erdélyben, 8 a Partiumban, 2 a Bánság régióban; 20 városon, 9 pedig falun.

A pályakezdés előtt álló interjúalanyok utolsó éves, illetve mesteri vagy doktori képzésben részt vevő egyetemi hallgatók. A végzős diákokkal az interjúk Kolozsváron készültek, 13-an a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen tanulnak különböző szakokon (filológia, kémia, fizika, matematika, geológia, szociális munka, politológia, történelem, filozófia, jog, európai tudományok), 4-en a Műszaki Egyetemen, 1 a Protestáns Teológián, 1 a Zeneakadémián.

1.1. Pályaválasztás, a pályamódosításra és a (tovább)tanulásra vonatkozó tervek, elképzelések

A beszélgetések tükrében a pályaválasztás okait, motivációit illetően a megkérdezettek egymástól viszonylag jól elkülöníthető csoportokba sorolhatók: az 1989-es változások előtt végzett diplomások (ezen belül a pedagógusok és a műszaki végzettségűek), valamint a pályakezdés előtt álló végzős diákok (csaknem függetlenül a választott szaktól).

Ezeket a különbségeket értelemszerűen alapvetően *meghatározza annak az időszaknak a felsőoktatási politikája, illetve a felsőoktatási rendszer kínálata, amikor a megkérdezettek pályát választottak* – 1989 előtt, vagy már a változások után, amikor a pályaválasztási lehetőségek sokkal differenciáltabbakká váltak, és megszűnt a szocialista időszakban meghonosított központi kihelyezési gyakorlat. Ilyen értelemben az 1989 előtti és utáni pályaválasztási megfontolások, érvek, motivációk, legitimációk generáció-specifikus különbségeket is mutatnak, amelyek alapvetően az említett konjunkturális tényezőkkel magyarázhatók.

1. *A már elhelyezkedettek körében* (akik – mint említettük – többségükben középkorúak vagy idősebbek) a *pedagógus pályát* választókról az interjúk tanúsága szerint elmondható, hogy a pályaválasztásban a szülői vagy családi iránymutatás rendszerint nem volt kényszerítő erejű, jobbára csak a „továbbtanulást” ösztönözte, ugyanakkor főleg a vidéki, falusi környezetben, illetve azok esetében, akiknek a szülei nem rendelkeznek felsőfokú végzettséggel volt a tanításnak/tanulásnak egyfajta presztízse, értéke. *A pedagógus pálya választásában azonban majdnem minden esetben közrejátszottak „modell-követő” attitűdök*: a családon belüli értékkövetés (tanár szülő(k) példájának követése); egy döntő szerepet játszó élmény („találkozás” a pedagógus szereppel, kihívásaival), illetve a tanárok példamutatása, olyan tanároké, akik tudásukkal és pedagógusi magatartásukkal egyértelműen erre a pályára tudták irányítani/vonzani diákjaikat.

„Édesanyám is, nagyszüleim is olvasó emberek voltak, nagymamám még tanított is felekezeti iskolában, amikor nem volt tanító, a '30-as években. A családban benne volt a könyv iránti különleges érzékenység, szeretet. Apám fogság idejében színdarabot írt, bár iskolái nagyon gyatrán alakultak, kevés osztálya volt, neki inkább csak a szakmai oldal volt fontos. Tehát, predesztinálódtam én, például, a magyar tanári szakra.” (MEH.14)

„1972 óta a pedagógus pályán dolgozom, és tudatos volt a választás, tehát csakis ezt a pályát szerettem volna, és pedig olyan motivációból, hogy abban a közösségben, ahol éltem, tehát falusi településről van szó, nagyon-nagyon sokat tölthettem az iskola közelében, és olyan tanáraim voltak, hogy életmodelljük meghatározta, hogy pedagógus legyek. Már a tanító nénitől jött, később meg a fizikatanáromtól, a középiskolában a nagynevű magyartanáromtól, zenetanáromtól. És nem utolsósorban a gyermekekkel való foglalkozást az is motiválja, hogy pályám során, 12 éven keresztül élsportoló, leigazolt sportoló voltam az asztalitenisz terén, és meghatározó volt, hogy gyerekekkel dolgozzak, gyerekekkel együtt legyek.” (MEH.28)

„Kisiskolás koromban volt egy olyan vasárnap, hogy lehetett meglátogatni a líceumokat, elmentünk apukámmal látogatóba. Engem ott az fogott meg, abban a líceumban, hogy az épület fala vastag, s ott meleg lesz – ezt gyerekésszel így gondoltam. És ott volt egy tanárnő, aki tényleg 180 fokkal megváltoztatta az én elhatározásomat, döntésemet – én orvos akartam lenni –, aki rám nézett, és azt mondta, ahogy én téged látlak, inkább dolgoznál gyerekekkel, mint orvosként(...). És akkor eldöntöttem, hogy inkább tanítónő leszek. Így lettem tanítónő.” (MEH.27)

A mérnöki pályát választók pályaválasztási motivációi az elbeszélések alapján kevésbé emocionális tartalmúak. Nem elhanyagolható, hogy ezekben az indoklásokban *pragmatikus szempontú megfontolások húzódtak meg*, amelyek az 1989 előtti időszak központosított (homogenizáló) kihelyezési rendszerével függnek össze. Az 1989 előtti pályaválasztásokat a szocializmus időszakában jelentős mértékben meghatározta az akkori felsőoktatási rendszerben az iparosítási politikának alárendelt mérnökképzés hangsúlya a többségi, román társadalomban is, viszont a mérnöki pályára való orientációnak 1989 előtt volt egy „etnikai vonzata is”, olyan értelemben, hogy már a pályaválasztásnál fontos szempont volt, hogy milyen „kihelyezési gyakorlat működik” a mérnöki végzettségűek esetében. Ez azt jelenti, hogy már pályaválasztáskor ezt a kihelyezési gyakorlatot is igyekeztek figyelembe venni, elsősorban azt, hogy milyen szakokkal lehet Erdélyben elhelyezkedni, illetve fontos szerepet játszott, hogy olyan szakot kell választani, amivel nagyobb esély van „közelebb kerülni” a szülőhelyhez. Ezek a pályaválasztási megfontolások, érvek azonban többnyire a másodgenerációs értelmiségiekre mondhatók jellemzőnek, ahol a szülők igyekeztek gyermekeik útját egyengetni, irányítani, esetleg befolyásolni. Ugyanakkor ez a pragmatizmus a változások utáni szakmai pályák alakulásában is jelentős szerepet kapott, hiszen a mérnöki végzettségűek módosítottak a legnagyobb arányban pályát 1989 után, amit nemcsak a munkahelyek megszűnése indokolt, hanem más (esetleg régi/új) érdeklődési és munkaerő-piaci lehetőségek előtérbe kerülése a változásokat követően (magánszféra, vállalkozások, civil szervezetek stb.).

„Mivel abban az időben nagyon nehezen lehetett egyetemi végzettséggel városba kerülni, szüleimmel együtt nagyon sokat vitattuk, és úgy döntöttünk, hogy ahhoz, hogy városba kerüljek, legjobb egy vegyészmérnöki pálya, mivel tanárként nagyobb valószínűsége volt, hogy nemcsak vidékre kerülök, hanem többnyire Erdélyen kívül kapták a kihelyezést, és többnyire a magyarok. (...) És nagyon szerettem a kémiát, úgyhogy ez így [körvonalazódott, hogy] vegyészettel városba kerülök, és több esélyem van, hogy a környékre visszakerüljek, mivel vegyi üzem is van a városban, meg gyógyszergyár épült a későbbiek folyamán. Még volt a pályaválasztásban egy tanácsadóm, aki már szintén ezt végezte, és ő már mivel egyetemet végzett volt, annyira ismerte a helyzetet, azt mondta, hogy a szerves kémiára kell menni, mert az ilyen gyárak többsége Erdélyben van, a szerves kémia gyárak azok inkább Erdélyen kívül, úgyhogy ő is javasolta, hogy szerves kémiát tanuljak.” (MEH.08)

„Amint lehetett látni a '80-as években a kihelyezések kapcsán, hogy a tanárral a fő szakot el lehetett felejteni, és el lehetett menni mellékszakkal, mit tu-

dom én, tornával és zenével bárhová, illetve lehetett... Kellett! (...) Nem sokat tudtam, ez az igazság a geológiáról, és úgy mentem oda, hogy amikor végzek, geológus mérnökként, fogalmam nem volt, hogy mi lesz a dolgom, de nem is érdekelt. Szóval annak az időszaknak az összes korlátjával és nem is a fizikai nyomorával, hanem avval a lelki borzalommal, amire akkor már az embernek kezdett rányílni a szeme, avval együtt, vagy lehet, hogy éppen azért, nem az érdekelt, hogy amikor lediplomázok, akkor mit fogok csinálni, hanem az érdekelt, hogy egyetemre akarok járni, nem akarok még elkezdni dolgozni, s hogy Kolozsváron akarok maradni. (...) És ugye hát akkor a kihelyezési rendszer az úgy, ahogy volt borzalmas volt, viszont a feleségem a váradi személyazonosságijával, meg a médiánk is jó volt, el tudtunk csípni két váradi helyet, ami óriási dolog volt, mert kerültek az évfolyamról emberek Dobrudzsától a Zsilyölgységig.” (MEH.23)

2. A fiatalabb korcsoportok esetében, akik már az 1989-es fordulat után jártak/járnak egyetemre, a pályaválasztásnál (kiemelten pedig a megkérdezett végzős hallgatóknál) az arról szóló beszélgetésekben értelemszerűen a felvázoltaktól eltérő szempontok játszottak szerepet. Egy részüknél sokkal inkább előtérbe kerül az egyéni döntés alapján kikristályosodott *érdeklődési terület* (hiszen a pályaválasztást nem korlátozták a fentebb említett konjunkturális megfontolások), másik részüknél viszont *az egyetemre járás maga*, mint egyfajta státus. Ez utóbbi esetben az alapján választott valaki szakot, hogy hova könnyebb bejutni, *esetleg mennyire tud románul*. A „mennyire tud románul” érvelés külön figyelmet érdemel, hiszen a beszélgetések alapján úgy tűnik, a magyar tannyelvű felsőfokú képzés lehetőségeinek kitágulása 1989 után Romániában „szabadság” és „korlát” is egyben. Korlát olyan értelemben, hogy nem elsősorban az egyetemi képzés minősége, esetleg színvonala játszik döntő szerepet a pályaválasztásban a fiatalok egy részénél, hanem *a képzés nyelve*, ami a továbbiakban a munkaerőpiacon való elhelyezkedés során is „behatárolhat” (szaknyelv ismerete románul, „boldogulási technikák” heterogén etnikai környezetben stb.). Fontos eltérés még a fiatalok esetében a közép- vagy idősebb generáció pályaválasztási indokaihoz képest, hogy a szülők többnyire „elfogadják” gyermekük döntését, tehát *a családnak kevésbé van olyan modellt, irányít meg határozó szerepe*, mint egykor, a ma középkorú vagy az idősebb nemzedékeknél.

„Kb. XI-es koromban alakult ki az, hogy újságírói vagy jog. A jogot aztán egyszínű vagy sablonos szaknak gondoltam, ahol elsősorban ügyis románul kell tanulni, s a román jogrendszerrel, erről lemondtam s akkor maradt az új-

ságírói, mert érdekelt, mert érdekes, mert sokszínű, és volt egy olyan gondolat, hogy többféle területre lehet helyezkedni: rádió, tévé, újság, de azon belül különböző szakfolyóiratok stb. Én nagyon sok szerepet tulajdonítottam annak is, hogy sokoldalú képzést nyújtanak majd, mert maga a szakma az olyan sokoldalú. Egyértelmű volt, hogy Kolozsvárra jövök, mert itt van magyar újságírói szak. Persze átnéztük, hogy van Temesváron, Bukarestben, Iaşiban, de egyértelműen Kolozsvár vonzott. A szüleim nem szóltak bele. Tudomásul vették, hogy az újságírói érdekel. Lehet, hogy jobban szerette volna édesanyám, hogy valami reál szakmát választok, mint a közgazdaságtan vagy akár a jog. Viszont azt hiszem, hogy a négy év alatt rájött, hogy nekem nem az erős oldalam az informatika, úgyhogy letett arról, hogy továbbra is reál felé biztasson. Eléggé magamra hagytak aztán. Tehát újságírói, akkor jól van. Ez eléggé elfogadható szakma volt, tiszta a kép, hogy mi leszel.” (MDH.01)

„Én kémián vagyok. Ez nekem már kisiskolás koromtól hobby volt, a kevérségi, kutatási, utána-böngészési hajlam, bennem volt ez a késztetés. Már hetedik osztályban kezdett körvonalazódni, de nyolcadikos koromra már biztos voltam benne, hogy kémiával fogok az elkövetkezendőkben foglalkozni. A szüleim, családom az teljes mértékben mellettem volt. Soha nem próbáltak semmilyen irányban mozdítani, ami esetleg nekem nem tetszett. Mellettem álltak teljes mértékben. Minden támogatást megkaptam: szellemi, lelki, most anyagi, amennyire telik tőlük, mert a helyzet az nem rózsás.” (MDH.02)

„Ez a szak az én esetemben érdekes, mert nekem az öcsém mondta, aki már egy éve itt volt, hogy érdemes ide jönni, mert könnyű bejutni, kapok ösztöndíjat, bentlakást s mindent. Az építészet amúgy nem vonz, de aztán nem bántam meg.” (MDH.04)

A pályaválasztást illetően felvázolt generációs különbségeket tágabb megvilágításba helyezi a pályamódosítási és tanulási hajlandóság, illetve a szakmai pályára vonatkozó további tervek, elképzelések.

A beszélgetések alapján kijelenthető, hogy a már elhelyezkedett diplomások többsége elégedett a pályaválasztással (esetleg a kilencvenes évek során már megtörtént pályakorrekcióval, új szakmával), és nem kíván pályát módosítani a továbbiakban, még akkor sem, ha egy új pálya, szakma nagyobb anyagi megbecsüléssel járna. Azonban majdnem minden interjúalany hozzáfűzi, hogy ez nem jelenti egyben az életszínvonallal és az életminőséggel való megelégedettséget is. Ez leginkább a pedagógusok körében releváns, hiszen közzismert, hogy a tanári fizetés meglehetősen alacsony Romániában, ami nem teszi ezt a pályát vonzóvá. Azonban a pedagógusok részéről a pályán maradás indoklásaiban, legitimációiban előtérbe kerül az, hogy

nem az anyagi juttatás az, amiért megmaradtak, illetve maradni szándékoznak ezen a pályán, hanem a szakmai sikerélmény és az erkölcsi elismerés a gyermekek, tanítványok körében vagy egy adott kisebbségi magyar közösségben.

A tanulás, a továbbképzés, az önképzés fontossága a már elhelyezkedett diplomások körében – bár mint említettük, legtöbb esetben nem kötődik pályamódosítási tervekhez – csaknem minden interjúban megfogalmazódik. Ez értelemszerűen elsősorban a szakmai továbbképzést jelenti, amit a munkahely megtartásának kényszere vagy a karrierben (ranglétrán) való előrelépés igénye is diktál, ugyanakkor a különböző szakmákon belüli, munkahelyi továbbképzési lehetőségek is befolyásolják.

Mindezzel együtt kiemelés érdemel a *nyelvtanulásra való hajlandóság*, ami általános tendenciaként értékelhető a további (ön)képzési, tanulási tervek kontextusában. A nyelvtanulást ugyanis jobbra autodidakta módon képzelik el a már elhelyezkedett diplomások, esetleg „idegen nyelvi környezetben”; a nyelviskolákba, „szervezett” nyelvoktatási programokba való bekapcsolódást – amely nyelvvizsgával is járna –, csak elszórtan említik. A nyelvoktatás mellett a továbbképzés igénye jobbra személyes érdeklődési területekhez (népművészet, közművelődés, számítástechnika stb.) kötődik.

„A mai fejlődő világban az ember mindenképpen egyfolytában kell, hogy képezze magát, nem lehet megállni. Nyelveket kell tanulni, ezt úgy érzem, hogy a mai közép-kelet-európai embereknek egy nagy hátránya, hogy kevés idegen nyelvet tudnak, vagy egyáltalán nem tudnak idegen nyelveket. És ehhez még hozzá kell számítani azt, hogy a tudásszintünket, a szakmai tudásszintünket kellene fejlesszük, az uniós színhez felzárkóztassuk. Úgy látom, hogy van lehetőség, kapok segítséget a munkahelyemről is ilyen téren, küldtek többször továbbképző tanfolyamokra, megpróbálok saját erőből is, netről letölteni dolgokat, képezni magam.” (MEH.07)

„Igen, fontosnak tartom a tanulást, képeznek is minket, pedagógusokat, tehát szinte programszerűen, évente, félévente, és kell is, ezt igényeljük is, és erre szükség van. Nyelvtanulás területén is vannak terveim, szeretnék letenni vizsgát valamilyen fokú, tehát igen, nyelvet szeretnék tanulni” (MEH.08)

„Továbbképzőkön szívesen részt veszek, sőt, minden továbbképzőre beíratkozom, mert lépést kell tartani, olyan gyors az információáramlás, hogy lépést kell tartanunk, hogy megmaradhassunk a szakmában. Más szakmát tanulni nem akarok, főiskolára menni, ilyen szándékom nincs, de a szakmában minden újat szeretnék elsajátítani. Nyelvet tanulni már elég nehéz ebben a korban, de a franciát, amit egyáltalán nem tanultam az iskolában, elég jól elsajátítottam.” (MEH.09)

tam, segített a belga testvérkapcsolat is, voltak francia vendégeink, s azt kazetáról, szótárakból, ahogy lehetett.” (MEH.11)

„Különböző továbbképzéseken nagyon szívesen veszek részt, úgy érzem, hogy életem végéig is lennék tanuló, viszont van egy nagy hátrányom, és ezt akarom még behozni, a nyelvtanulásban az elmúlt időszak rossz koncepciói miatt nem sajátítottam el egy nyelvet se úgy, hogy folyékonyan tudjak beszélni, kivéve persze a románt, és tervemben van, hogy ebben, az angol nyelvtanulásban fejlesszem magamat.” (MEH.16)

„Remélem, hogy egy sikeres versenyvizsga után fogok magamnak végleges állást találni a tanügyben, és nagyon remélem, hogy akkor végre most már megállapodok, ha nem, akkor marad az, hogy egy évig semmi, és aztán jövőre újra... Én nagyon nem akarnám a más pályát, de ha muszáj lesz, nem tudom még, mivel fogok foglalkozni... Nyelvvél sem vagyok annyira otthonos, [a] német elég jól megy, de szerintem nem olyan szinten, hogy csak ezzel elboldoguljak... Annyi erőt még érzek magamban, hogy tanuljak, lehet, ezt meg tudnám csinálni, hogyha lenne egy ilyen, hogy kellene váltsak. Mondjuk, a német nyelvre ráállnék...” (MEH.21)

„Saját elképzelésem, ami már az önképzést, továbbképzést illeti, nagyon szeretnék egy nyelvet megtanulni és a számítástechnikában is kicsit előrelépni. Tehát ezek a személyes ambíciók lennének, a közösséggel kapcsolatosan pedig elképzeléseim vannak, akár az intézményben, ahol tanítok, vagy akár az aradi közösségben, tehát egy olyan rövid távú vagy hosszú, akár oktatásra, akár művelődésre vonatkozó stratégia, ami valahogy egy kicsit fel is ráz, és nagyobb biztonságot jelent az aradi és az Arad megyei közösségnek.” (MEH.28)

„Ahhoz, hogy egy társadalomban mint egyén tudjál létezni és anyagilag is létezni, nagyon fontos, hogy dinamikusan képezd, átképezd magad, a másik meg az, hogy a nyelvek lehetővé teszik, hogy mindezt kiteljesítsed. Gondolni gondoltam, és most is gondolok a tanulásra, viszont a nyelvtanulást egy időben - az angolt - autodidakta módon próbáltam végezni, habár érzésem nincs hozzá. Kimondottam érzem, hogy angol nyelvi környezetben tudnám gyakorolni a nyelvet. A nyelvet használni kell, nem lehet, hogy könyvből megtanuld. Továbbképzés, átképzés, amikor erről beszélünk az a kérdés, hogy továbbképzés hogy csak egy szakasz legyen, amiről nem tudod, hogy egyáltalán mire kell neked. Csak úgy lehetne elképzelni, hogy egy adott munkaaajánlatra egy nagyon koncentrált átképzést végzel, azért, hogy egy adott feladatnak megfelelj. Viszont a tanulás egy életen keresztül tartó folyam[at], ami lehetővé teszi[, hogy] egy általános tudásból bármikor át tudjál lépni egy gyors átképzés folyamán egy másik szakmai tudásba is.” (MEH.26)

„Nyelvet szeretnék tanulni, és a kézművességet is nagyon szeretem, ilyen táborokba is jártam, és ilyen népművészeti dolgokkal [foglalkozom], azt szeretem inkább. Az angol nyelvet az iskolában nem tanultam, franciát és oroszot tanultam, vagyis tanították, nem tanultam, nem igen fogott, ezért kell megtanulnom ezután a nyelveket.” (MEH.27)

A szakmai pályákra, pályamódosításokra, átképzésekre vonatkozó el-
képzeléseket nagymértékben befolyásolja a különféle szakmák *presztízsének*
megítélése is. E tekintetben dominánsnak tekinthető az a vélemény hogy
szocialista évtizedekben „inflálódott”, sokat veszített társadalmi megbecsül-
ségéből mind a pedagógusi, mind pedig a mérnöki szakma, és ez a mai na-
pig kihat ezeknek a szakmáknak a megítélésére, Romániában ugyanakkor
nagymértékben felértékelődött a közgazdaság és a jog. *A pedagógus szakma*
presztízse kétségkívül a legalacsonyabb, ezt maguk a pedagógusok is elisme-
rik, ám „értékvesztése” a végzősök körében a legrelevánsabb. A pályakezdés
előtt álló egyetemisták túlnyomó többsége felvette ugyan a „pedagógiai mo-
dult”, de nem szeretne pedagógus lenni, erre a lehetőségre úgy tekint, mint
„utolsóként számba vehető megoldásra”. Ebben szerepet játszik az alacsony
pedagógusi bérek mellett az, hogy az elhelyezkedési lehetőségek túlnyomó-
részt az állami szférában vannak, illetve a vidéki pedagógushiány, tehát
hogy az egyetem elvégzése után az állások jelentős része falvakon van. A
pedagógus pálya leértékelődése a végzősök körében azt a kérdést helyezi
előtérbe, hogy a pedagógus pályát választó vagy inkább az erre a pályára
sodródó fiatalok adják-e majd a magyar tannyelvű oktatásban a pedagógus
utánpótlást, ami előreláthatólag meg fog mutatkozni az „átmenetileg peda-
gógus” státusokban és ezáltal az oktatás színvonalában is.

Mindezzel együtt a végzősök elsősorban az elhelyezkedés nehézségeit
emelték ki az egyetem elvégzése után, és majdnem minden végzős hallgató-
val készült beszélgetés arról tanúskodik, hogy a *külföldi továbbtanulás, az ott*
megszerzendő posztgraduális képzések, valamint a külföldi munkavállalás pri-
oritásként fogalmazódik meg közelebbi élet- és pályatervekben. A külföldi
továbbképzés (esetleg munkavállalás) – mint továbblépési esély – a pályá-
kezdés előtt állók körében jelzi egyrészt azt, hogy jelenleg Romániában a
felsőoktatás színvonala elmarad a diákok igényei, elvárásai mögött, tekint-
ve, hogy nagyobb részük külföldön szeretne továbbtanulni (mesteri, doktori
fokozatot szerezni), másrészt pedig azt, hogy elhelyezkedési lehetőségeiket
illetően nem látják biztatónak a jelenlegi munkaerő-piaci helyzetet Románi-
ában. A végzősökkel készült interjúkból egy *tágabb, színvonalasabb, a gya-*
korlati képzésre fókuszáló felsőoktatás, valamint a továbblépést és az elhelyez-

kedést is segítő (háttér)intézményrendszer iránti igény bontakozik ki. Ez megmutatkozik a hazai egyetemi oktatásról kialakított (inkább negatív) értékelésekben is. A diákok az inflálódás, felhígulás, eltömegesedés hangsúlyozása mellett főleg a korszerű, gyakorlati képzést, valamint a tanárok felkészültségét, motiváltságát (a jól felkészült tanárutánpótlást) hiányolják a felsőfokú oktatásból.

„Nem vagyok egyáltalán megelegedve a mi egyetemünkön az oktatás színvonalával. Hozzáfüzöm, hogy '90 után, '93-'94-ben indult magyar újságírói szak a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, és úgy gondolom, hogy azóta rengeteget fejlődhetett volna. Olyan tanári gárda van ott, van odatéve, akik közül csak egy vagy két személy tekinti szívügyének a dolgot, a többiek igazából csak betanítanak. Egyes tanároknak a képzettsége vagy a szakmai felkészültsége az nem hiányos, tiszteletre méltó vagy mondjuk irányadó is lehet, viszont nem tudják nekünk átadni, vagy amit már át akarnak adni, az nem elég korszerű, sokoldalú. Az internetes újságírás szinte teljesen hiányzik, és emellett még nagyon sok olyan hiányosság van a műhelyek felszereltségében is: nincs egy rádió-, tévé műhely. Ha elmegyünk a rádióhoz ott is – hát valamit átadnak, de nem egy olyan, amire lehet alapozni. Most, negyedév végén, úgy látom, hogy semmilyen szinten nem vagyunk képzettebbek, mint egy olyan valaki, aki elvégz egy egyéves gyorstalpaló újságírói tanfolyamot. Lehet, hogy ezt majd meg fogom cáfolni, mert azért még mindig amellel vagyok, hogy kell ez a képzés, de egy kicsit más formában. Azt gondolom, hogy a kolozsvári egyetemi élet még mindig, mindenek ellenére is annyit ad, nyújt az itt tanulóknak, hogyha nem is kimondottan az a tudás, amit ott, az egyetem padjaiban ülve hallgattam, hanem a négy év tapasztalata, a látóköröm egyértelműen tágult, egészen biztos, hogy versenyképes lesz majd. Tehát nem úgy akarom beállítani, különösen a BBTE-t, hogy egy konzervatív és az újtásoktól elzárkózó egyetem, egyáltalán nem erre gondolok, csak nálunk a karon ezek az újítások nem érvényesülnek. Akkor lennének igazán versenyképesek, ha ezt mind behoználunk, de az a tudásanyag azért, amit itt el lehet sajátítani, még ha nem is a tanárainktól, hanem közvetett úton: rendezvényeken, személyeket megismerve, akik még mindig a kolozsvári közművelődési életnek a nagyjai vagy hasonlóak, az mindeképp ad egy jó alapot.” (MHD.01)

„Ez, hogy versenyképes a tudás, amit elsajátítok az egyetemen, az teljes mértékben tőlem függ, mert lehetnek jó vagy rossz tanárok, ha én nem állok neki s nem tanulok, veszem a könyvet s autodidakta módon nem sajátítok el dolgokat, akkor természetesen nem versenyképes. A tanítás közepszerű, vannak jó tanárok, de a magyar vonalon kevés tanár van, legtöbbjük nyugalma-

zott, idősebb tanárok, kik tanítgatnak. Ezek a kurzusok is olyanok, hogy hozzák papíron és felolvassák, hiányzik a szikra, nem keltik fel a kedves diákok érdeklődését. Van egy pár kivétel, ez tény, de kevés. Hogyha az ember valamit akar kezdeni magával, akkor tanárra, mint vezetőre lehet számítani, de semmiképpen nem az oktatás az, ami dönt. Ha van motivációd, akkor te is meg tudod tanulni, fel tudod magad versenyképes szintre fejleszteni, ellenkező esetben, mint ahogy rengeteg példa van, ez nem működik.” (MHD.02)

„Én vallástanár-szociális munkás szakon vagyok. Az oktatás színvonalával nem vagyok megelégedve, mert köztudott, hogy gyenge. Sok diákot vesznek fel, viszonylag kis jegyekkel jutnak be az emberek, ezért az elvárások is kisebbek, mert a diákok képessége gyenge. Mennyire lesz versenyképes? Azt hiszem, hogy az egyéntől függ az, hogy mennyire képes tanulni, saját magát fejleszteni. Az egyetemi oktatáson kívül magánúton még lehet tovább tanulni. Dokumentálódhat az ember, lehet versenyképes.” (MHD.05)

„A választott szakom az „civil engineer” volt, tehát angol nyelven kellett volna, hogy folyjon az oktatás. Az első két évben úgy is volt, de utána az egyetem úgy döntött, mivel a csoportunk létszáma kb. a felére csökkent, azt mondták, hogy 15 emberért nem érdemes fizetni a tanárt, hogy nekünk külön tartson angolul kurzust, tehát most mindent románul tanulunk. Ezzel egyáltalán nem vagyok megelégedve. Én azért mentem angol csoportba, hogy ne kelljen románul tanuljak, ez egy hatalmas elégedetlenség. Azonkívül az[t] kell mondtam, hogy ez a műszaki oktatás elég időtálló. Itt Romániában versenyképes, akármilyen céghez, építkezéshez kerülsz, akárhol dolgozol, az a tudás, amit itt ezek megadnak az, amit mindenki megkap. Az ország területén belül nagyon versenyképes. Hogyha külföldre kerülsz, az egészen más, akkor teljesen más, ott szinte semmit nem ér, de itt versenyképesnek tartom.” (MHD.02)

„Itt a képzés tartalmilag vetekszik Nyugat-Európa s Amerika bármelyik távközlési, hírközlési karával, formailag azért vannak dolgok, amiken lehet javítani, nem éppen tökéletes. Hát az van, hogy vannak olyan tanárok, akiknél látszik, hogy az a fontos, hogy legyen formailag megtartva a labor meg a szeminárium, aztán, nagyon szép, már el is vannak engedve a diákok, s a tanár is megy, s intézi a kft-jét. Hát látszik az, hogy ők sem veszik komolyan, épp csak úgy ledobják az anyagot, mellékállásuk is van, ez nekik már tényleg, 40-50 éven már túl vannak, neki már tényleg megvan a doktorija, és neki már csak egy szimbólum, hogy egyetemi tanár, ezenkívül még ezer dolgot végez, s ilyen nem egy van az egyetemen. De versenyképes ez a tudás, amit itt azért nyújtanak, tehát megállja a helyét. Állja, persze. Sőt.” (MHD.08)

„Cégvezetést végzek, románul, volt vagy két tantárgy az első két évben, amit lehetett választani magyarul, választottam is, matematikát... Hát nem nagyon

„*vagyok megelégedve, eléggé ki vagyok ábrándulva, mert úgy érzem, hogy az egyetem nem felelt meg az én elvárásaimnak. Persze, vannak dolgok, amik, mondhatom, eléggé megfelelő[k], de sok mindenben elmarad, tehát nem tekintem eurokonformnak ezt az oktatást, hiába ezek a nagy szlogenek, mert egész mást tanulnak Nyugaton. Nem személyes tapasztalatból mondom, de közeli ismerőseim, aki[k]nek volt alkalmuk ösztöndíjjal kijutni, azt mondták, nem is lehet összehasonlítani, és nincs egy olyan érdekeltsége a tanároknak se, lehet, hogy ez az egyetemistáknak is a hibája, hogy nem adunk bele éppen mindent, apait, anyait, szóval alapjában véve. Inkább a negatív felé tolódik el a véleményem.*” (MHD.11)

„*Ha ehhez az egyetemi képzéshez nem társulna semmilyen tapasztalat, akkor ez zéró lenne. Látom a kollégáimat, hogy el vannak veszve, s ha nem is tűnnek annak, bemagolnak minden anyagot négy évig, s kijutnak az egyetemről, s nem tudnak abszolút semmit, maximum könyvelők lesznek, vagy ilyen képletekben megfogalmazható szakmákat választhatnak, de olyant, hogy megálljanak a lábukon, nem tudom... Van egy pár hasznos tantárgy, de nincsenek rendesen képzett tanárok. A tanárok például ilyenek, hogy nem azért kerültek oda, hogy ők pedagógusok vagy ezt tanulták, hanem ők az üzleti életben valamilyen szerepet játszanak, és akkor ezt, amit ebben csinálna[k], kezdik el tanítani, de érzékük nincsen hozzá, biztos. Nem úgy jutottak az üzleti életben sem oda, ahol vannak, hogy óriási tudásuk volt, hanem ott is inkább kapcsolatokkal, vagy nem is tudom elképzelni. Hasznosnak hasznos ez a képzés, de nem olyan fokú hasznosság, amilyennek lennie kéne, én nem azt tudom hasznosítani, amit tanítanak, hanem kapok egy olyan ötletet, hogy né, ezt lehetne csinálni. Én most nyitottam egy üzletet az interneten, s megkérdeztem a tanáromtól, aki ezt a tantárgyat oktatja, hogy e-commerce, hogy Romániában mik a törvények, és hogy van szabályozva, akkor nem tudott hozzá sem szólni, és ő állítólag ezzel foglalkozik, hogy koordinálja a sok ilyen üzletét. Maximum annyit mondott, hogy maximum, ha jól csinálod, meggazdagszol belőle, ami engem nem vigasztalt. S utána több hónapos kutatómunka volt, ameddig mindent, ami ehhez kapcsolódik, kiderítettem, úgyhogy semmi segítséget nem nyújtanak igazából.*” (MHD.13)

Az idézetek megvilágítják, hogy a *versenyképesség* megítélésére vonatkozóan (hogy mennyire tartják versenyképesnek azt a tudást, amit az egyetemen szereztek), a diákok értelmezésében az egyetemi oktatásról átkerül a hangsúly az autodidaksziszra, a tapasztalatok elveszésére, a további részsképzések fontosságára, illetve egy olyan autonóm gondolkodásmód kialakítására a szakmai pályát érintő tervezésben, amihez az egyetemi képzés csupán

kiindulópontként, tájékozódási alapként szolgál. Érdekes azt is megjegyezni, hogy leginkább a műszakisok vélekedtek pozitívan arról, hogy az egyetemen szerzett tudás versenyképes lesz a munkaerőpiacon, ők azonban románul vagy idegen nyelven (angolul) tanulnak. Kiemelést érdemel továbbá az is, hogy a versenyképességet illetően a végzős diákok jobbára nem a romániai felsőoktatási és munkaerő-piaci helyzethez, *hanem a nyugati lehetőségekhez viszonyítják* ezek megítélését.

A beszélgetések arról tanúskodnak, hogy az erdélyi magyar diplomások körében a pályaválasztást, a (tovább)tanuláshoz való viszonyulást és a pályaterveket illetően a *nemzedéki különbségek* a meghatározóak. Ezeket a nemzedéki különbségeket az eltérő szocializáció, illetve szocializációs minták magyarázzák.

Akik 1989 előtt választottak pályát, és nagymértékben a szocializmusban fennálló konjunktúra határozta meg elhelyezkedési lehetőségeiket (is), azok a szakmai pályán elért (főként erkölcsi) eredményeket helyezik előtérbe, azokat, amelyek pályájuk folytonosságát adják. Életkoruknál, megállapodott életvezetésüknél fogva is kevésbé hajlandóak a pályaváltásra, még akkor sem, ha a pályamódosítás esetleg jobb anyagi lehetőségeket ígérne. Élet- és pályatörténeti elbeszéléseik, valamint a továbbtanulásra vonatkozó elképzeléseik alapján azonban kijelenthető, hogy a középkorú diplomások körében *a tanulás értékéért* jelenik meg. A viszonylag kevésbé kiszámítható gazdasági környezetben, de a kisebbségi szocializáció okán is (a hátrányos helyzet leküzdése mint „tanult” motivációs háttér), a folyamatos (ön)képzés kínálja/kínálhatja számukra a biztonságosabb, tervezhetőbb jövő egyik fógódját.

Tekintve, hogy körükben a nyelvoktatásra van a legnagyobb igény, ami az európai uniós csatlakozás folyamatában még inkább előtérbe kerül, a középkorú és az idősebb diplomások esetében *a nyelvoktatást egyértelműen prioritásként kellene beépíteni a felnőttoktatás stratégiáinak megtervezésébe*. Különben a romániai magyar diplomások (főleg a középkorú és idősebb nemzedékhez tartozók) mint „autodidakták” jelennek meg az egyre inkább kitáguló, differenciálódó, nemzetközivé váló munkaerőpiacon, vagy pedig esélyeik jobbára a munkaerőpiac „alsóbb” szegmenseibe tevődnek át.

Azok, akik 1989 után, különösen pedig a kilencvenes évek második felében vagy végén kezdték el egyetemi tanulmányaikat, mind a továbbképzést, mind pedig elhelyezkedési lehetőségeiket *tágabb viszonyítási rendszerben*

szemlélik. Ez a „lebegő diplomások” csoportja a külföldi továbbtanulás vagy munkavállalás lehetőségeit helyezi előtérbe. Körükben, úgy tűnik, az eltömegesedő felsőoktatás körülményei közepette *nem a tanulás érték, hanem a tudás, illetve a szakképzés,* pontosabban valaminek a tudása, ami nemcsak jó szakmai felkészültséget jelent, hanem az eligazodni tudást, a kapcsolatokkal való élni tudást, a tájékozódni tudást. A lebegő diplomások helyzete bizonytalanságot tükröz, és abból a szempontból is figyelmet érdemel, hogy a velük készült beszélgetések a pályaválasztásról, az elhelyezkedésre vonatkozó tervekről az oktatási rendszerből való kikerülés után a „következő lépés” dilemmáját körvonalazzák.

Ebben a dilemmában egyik fontos tényező a román nyelv (esetleg ez esetben is az idegen nyelvek) ismerete, az, *hogy az egyetemen megszerzett tudás hogyan kamatoztatható, hogyan menedzselhető a romániai heterogén etnikai környezetben* (például az erdélyi nagyvárosokban, amelyek Romániában húzóerőt képviselnek a magánszféra kiépülésének tekintetében, és egyre szélesebb a munkaerő-piaci kínálatuk).

Másik tényező az oktatáspolitikának *a munkaerőpiachoz való visszacsatolása.* A felsőoktatás eltömegesedésének folyamatában általános tendencia, hogy az egyetemek nevüket, presztízsüket felhasználva hallgatók tömegeit vonzzák, de úgy tűnik, nem vállalják fel teljes mértékben a munkaerőpiac kihívásait. Kialakulóban van egy olyan korosztály, amely tovább marad ugyan a felsőoktatási rendszerben, de féltő, hogy ennek a „késleltetett munkanélküliségnek” eredményeképpen ez a korosztály nehezebben tud majd elhelyezkedni a munkaerőpiacon. A munkaerőpiac keresleti oldalán fellépő gazdasági szereplők egyre tudatosabb humánpolitikával rendelkeznek, az „elvárt” kompetenciák skálája a szaktudás mellett a szakmai nyelv jó ismerete, a nyelvtudás, az alkalmazkodóképesség, a rugalmasság és a mobilitás.

Az elhelyezkedés előtt álló fiatalok jelentős része *a szak szerinti képzés hiányosságait is érzékeli Romániában,* hiszen erre utal, hogy nagy részük szakmát akar (tovább)tanulni vagy elmélyíteni külföldön. Mindezzel együtt a beszélgetések alapján úgy tűnik, hogy jelenleg a felnőttoktatás egyik fő iránya Erdélyben *az egyetemi oktatásból kikerülő és elhelyezkedési gondokkal szembesülő fiatalokra kell, hogy összpontosítson,* olyan információs hálózat kiszélesítésével, amelynek feladata *pályaorientációs, karrier-tanácsadási, pályakorrekciós feladatok ellátása,* összefüggésben a romániai munkaerő-piaci helyzetre, lehetőségekre vonatkozó tájékoztatással.

2. A kérdőíves kutatás eredményei

A kérdőíves kutatás 2003. december és 2004. január között készült, 600 fős mintán (ebből 549 kérdőív került feldolgozásra), Erdély 12 megyéjében, 102 településen.

A minta alapmegoszlásait az alábbi táblázatok szemléltetik.

2. táblázat.

A minta megoszlása régiók szerint

	Esetszám	Százalék	Érvényes százalék	Kumulált százalék
Székelyföld	159	29,0	29,0	29,0
Közép-Erdély	165	30,1	30,1	59,0
Partium és Máramaros	154	28,1	28,1	87,1
Dél-Erdély és Bánság	71	12,9	12,9	100
Összesen	549	100	100	

3. táblázat.

A minta megoszlása településtípus szerint

	Esetszám	Százalék	Érvényes százalék	Kumulált százalék
falu, község	158	28,8	28,8	28,8
kisváros	250	45,5	45,5	74,3
nagyváros	141	25,7	25,7	100
Összesen	549	100	100	

4. táblázat.

A minta megoszlása nemek szerint

	Esetszám	Százalék	Érvényes százalék	Kumulált százalék
férfi	293	53,4	53,4	53,4
nő	256	46,6	46,6	100
Összesen	549	100	100	

5. táblázat.*A minta megoszlása életkor szerint*

	Esetszám	Százalék	Érvényes százalék	Kumulált százalék
30 év alatt	133	24,2	24,2	24,2
31–40 év között	133	24,2	24,2	48,5
41–50 év között	112	20,4	20,4	68,9
51–60 év között	135	24,6	24,6	93,4
60 év fölött	36	6,6	6,6	100
Összesen	549	100	100	

6. táblázat.*A minta megoszlása a legmagasabb iskolai végzettség szerint*

	Esetszám	Százalék	Érvényes százalék	Kumulált százalék
tanítóképző	64	11,7	11,7	11,7
főiskola	119	21,7	21,7	33,3
egyetem	337	61,4	61,4	94,7
posztgraduális	29	5,3	5,3	100
Összesen	549	100	100	

7. táblázat.*A minta megoszlása (összevont) foglalkozási kategóriák szerint*

	Esetszám	Százalék	Érvényes százalék	Kumulált százalék
tanító/óvónő	103	18,8	18,8	18,8
tanár	170	31,0	31,0	49,7
mérnökök	168	30,6	30,6	80,3
egyéb (orvos, lelkész, jogász, közgazdász, újságíró, szociológus, pszichológus stb.)	108	19,7	19,7	100
Összesen	549	100	100	

8. táblázat.

A minta megoszlása aszerint, hogy a megkérdezett mikor fejezte be tanulmányait (alapképzés)

	Esetszám	Százalék	Érvényes százalék	Kumulált százalék
1950-1960 között	12	2,2	2,2	2,2
1961-1970 között	67	12,2	12,5	14,7
1971-1980 között	124	22,6	23,0	37,7
1981-1990 között	102	18,6	19,0	56,7
1991-2000 között	151	27,5	28,1	84,8
2000 után	82	14,9	15,2	100
Érvényes összesen	538	98,0	100	
Nem válaszolt	11	2,0		
Összesen	549	100		

2.1. Intergenerációs és lakóhelyi mobilitás

Az intergenerációs mobilitást a megkérdezettek szüleinek iskolai végzettsége szerint vizsgáltuk. Az apák iskolai végzettségét véve alapul megállapítható, hogy a megkérdezettek háromnegyede elsőgenerációs értelmiségi, egynegyedet (24,0%) tesz ki azok aránya, akiknek az édesapja felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Az anyák iskolai végzettsége alacsonyabb, mint az apáké, körükben a felsőfokú végzettségűek aránya csupán 11,9%, ugyanakkor az alapfokú végzettségűek (40,6%), valamint az érettségivel rendelkezők (29,1%) alkotják a domináns csoportokat. Az apák iskolai végzettsége differenciáltabb, mint az anyáké, az apák jóval kisebb arányban alapfokú végzettségűek (28,9%), mint az anyák, és az apák esetében magasabb a szakiskolai (15,1%), valamint a posztliceális (technikum, mesteri) végzettségűek aránya (17,8%).

Felmérésünk eredményei a lakóhelyi mobilitást illetően azt mutatják, hogy a megkérdezetteknek kevesebb, mint fele (42,6%) született azon a településen, ahol jelenleg él. Ez az adat jelentős mértékű lakóhelyi mobilitásról tanúskodik, ami egyrészt összefügg a szocializmus éveiben meghonosított központi kihelyezési gyakorlattal, másrészt pedig a kilencvenes évek során ennek feloldásával és a változó gazdaságszerkezetben a munkaerőpiacon való elhelyezkedési lehetőségekkel.

A megkérdezettek 44,0%-a faluról származik. A falusi származás összefügg a szülők iskolai végzettségével: míg a nagyvárosi származású megkér-

dezetek esetében az alapfokú iskolai végzettséggel rendelkező apák 19,2%-ot tesznek ki, a falusi származásúak körében ez az arány 62,2%.

Az apák iskolai végzettsége fordítottan arányos az életkorral: a legfiatalabb megkérdezettek körében (30 év alatt) az alapfokú végzettséggel rendelkező apák aránya 28,0%, a legidősebb korcsoport esetében pedig 61,1%. A legfiatalabb korosztály esetében az apák meghatározó csoportja középfokú iskolai végzettséggel rendelkezik (43,9%).

2.2. A munkahelyek jellemzői és a szakmai pályák alakulása (pályamódosítások)

A megkérdezettek közel háromnegyede (71,4%) *állami munkahelyen* dolgozik, 21,3%-uknak van a munkahelye a *magánszférában*, 4,2% dolgozik *saját vagy családi vállalkozásnál*, 1,8% szabadúszó és 1,3% pedig munkanélküli.

Állami munkahellyel az átlagot jelentősen meghaladó arányban a pedagógusok rendelkeznek (a tanítók, óvónők 96,1%-a, a tanárok 88,8%-a állami munkahelyen dolgozik), legkevésbé pedig a műszaki végzettségűek, akiknek kevesebb, mint a fele (43,5%) foglalkoztatott az állami szférában. Az egyéb foglalkozásúak (orvosok, jogászok, közgazdászok, újságírók stb.) körében az állami szférában dolgozók részaránya 63,9%.

Az elhelyezkedési lehetőségeket értelemszerűen nagymértékben meghatározza a különféle települések és régiók fejlettsége Romániában, illetve ezek munkaerő-piaci kínálata. Az állami munkahelyeken való foglalkoztatottság elsősorban a falvakon meghatározó (81,0%), és az átlagosnál nagyobb mértékű a Székelyföldön (78,6%). A magánszférában dolgozók aránya legmagasabb a nagyvárosokban (30,5%), valamint Dél-Erdélyben és a Bánságban (35,2%).

A megkérdezettek túlnyomó többsége (74,1%) *azon a településen dolgozik, ahol él*, 14,9%-uk városról falura, 5,8%-uk városról városba, 3,3%-uk pedig faluról városba ingázik, és csupán 0,5%-ot tesz ki azoknak az aránya, akiknek nem településhez kötött a munkahelye (1,5% munkanélküli). A *falura való ingázás* azonban kiemelten a pedagógusokról mondható el (a tanítók, óvónők 21,4%-a, a tanárok 22,9%-a naponta ingázik falura); a városról városba való ingázás pedig az átlagosnál nagyobb mértékben jellemző a mérnöki végzettséggel rendelkezőkre (11,3%).

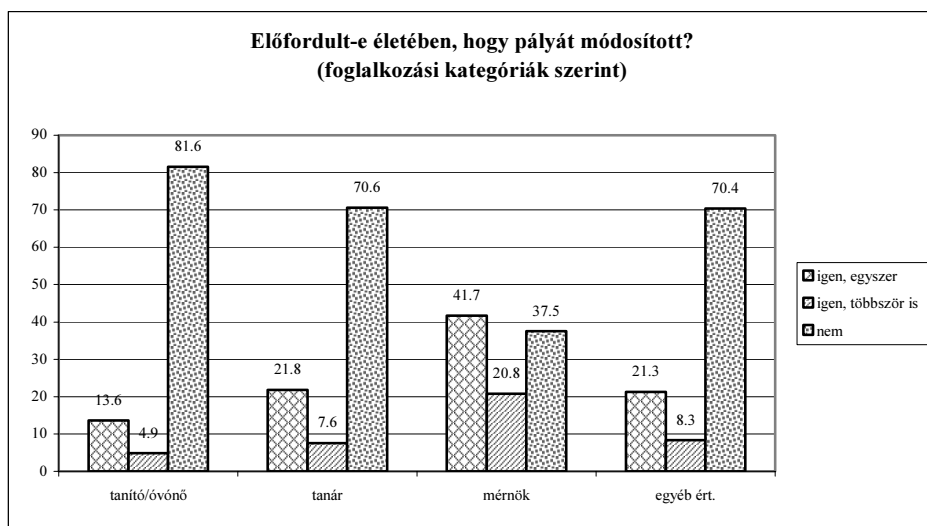
A bemutatott megoszlások alapján két foglalkozási kategória munkaerő-piaci helyzete állítható párhuzamba: egyrészt *a pedagógusoké* (akik túlnyomórészt állami munkahelyen dolgoznak, és közel egynegyedük falura ingá-

zik naponta), másrészt pedig a *műszaki végzettségűeké* (akik többségükben a magánszférában foglalkoztatottak, és mobilitási jellemzőik is más tendenciákat jelölnek).

A két említett foglalkozási kategória *eltérő pályautjának* alakulását érzékelten szemléltetik a pályamódosítások.

A megkérdezettek közel kétharmada (62,5%) eredeti végzettsége szerinti szakmájában dolgozik, 26,2%-uk egyszer, 11,3%-uk pedig többször is módosított már pályát. A pályamódosítás, a más szakmában való elhelyezkedés szignifikáns különbségeket mutat a különböző foglalkozási kategóriák szerint. A pályán maradók legnagyobb arányban a pedagógusok (ezen belül is a tanítók/óvónők), és ettől merőben eltér a mérnöki végzettséggel rendelkezők szakmai pályájának alakulása – a pályamódosítás meghatározó mértékben ezt a foglalkozási kategóriát jellemzi.

1. ábra

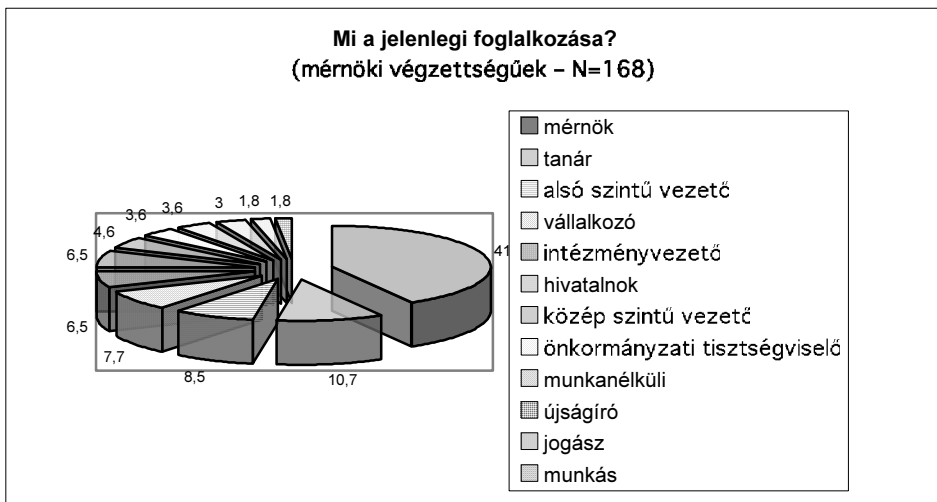

A mérnöki végzettségűek pályamódosításait nagymértékben meghatározta a szocialista nagyipar leépülése a kilencvenes évek során, illetve a gazdasági szerkezetváltás Romániában. A műszaki végzettséggel rendelkezők pályamódosításának okai azonban nem magyarázhatók kizárólag a szocialista nagyipar zárványával. A pályamódosítások indokai felmérésünk eredményei alapján ennél a kategóriánál (is) sokrétűek: a munkahelyek megszűnése mellett (20,2%) lényeges összetevője a pályamódosításokat eredményező döntéseknek az 1989-es változások után megnyíló „új mozgás-

tér”, ami számos esetben a szakmai pályák, karrierutak átértékelését is maga után vonta. Elmondható, hogy ezeket legnagyobb arányban nem a munkahelyek megszűnése, hanem a 89 utáni lehetőségek, a vállalkozási szabadság, régi/új érdeklődési területek előtérbe kerülése (kisebb mértékben az alacsony jövedelmek és családi okok) indokolták.

A mérnöki végzettséggel rendelkezők körében a pályamódosítások jellemzői és mértéke jelzi ebben a csoportban a foglalkozási struktúra jelentős átrendeződését: *csupán 41,7%-uk dolgozik jelenleg eredeti szakmájában*, többségük a kilencvenes évek során pályát módosított. A pályamódosítási területek ennél a foglalkozási kategóriánál igen differenciált képet mutatnak: egy részük az oktatásban vagy az 1989 után megnyíló kisebbségi civil vagy közszférában helyezkedett el (irodavezetők, pályázati tanácsadók, önkormányzati tisztségviselők), másik részük magánvállalkozásba kezdett, ugyanakkor a mintába bekerült munkanélküliek (7 eset) egy kivételével műszaki végzettséggel rendelkeznek.

2. ábra

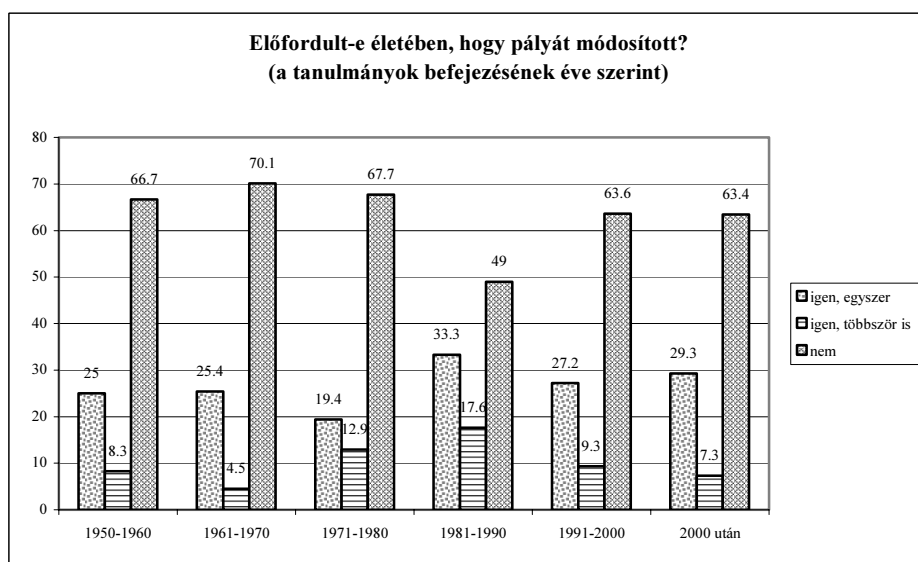

A többi foglalkozási kategória esetében sem meghatározó pályamódosítási indok a munkahely megszűnése (a pedagógusoknál 14,6%), és a megjelölt pályamódosítási okokat egybevetve elmondható, hogy *a romániai magyar diplomások körében a szakmai pályák módosulását elsősorban az 1989 után megnyíló új lehetőségek befolyásolták.*

Adataink azt mutatják, hogy az erdélyi magyar diplomások körében van egy figyelemreméltó vetülete a pályamódosításoknak, ami megerősíti az

1989-es átalakulások „felforgató” hatását. Ez egy generációs aspektus: a legnagyobb arányban azok módosítottak pályát, akik a nyolcvanas években fejezték be tanulmányaikat, és akiket a változások a viszonylag „frissen végzetek” pályáján érték, nem volt még „karrierjük” a végzettség szerinti szakmában. Részben más szakmát tanultak (újságírás, menedzsment, jog, közgazdaság), részben továbbtanultak szakmájukban (mesteri, doktorátus) és a munkaerőpiac más szegmensében helyezkedtek el (középszintű vezetők, intézményvezetők, kutatók, egyetemi oktatók), részben pedig bekapcsolódtak a közéletbe, politikába.

3.ábra

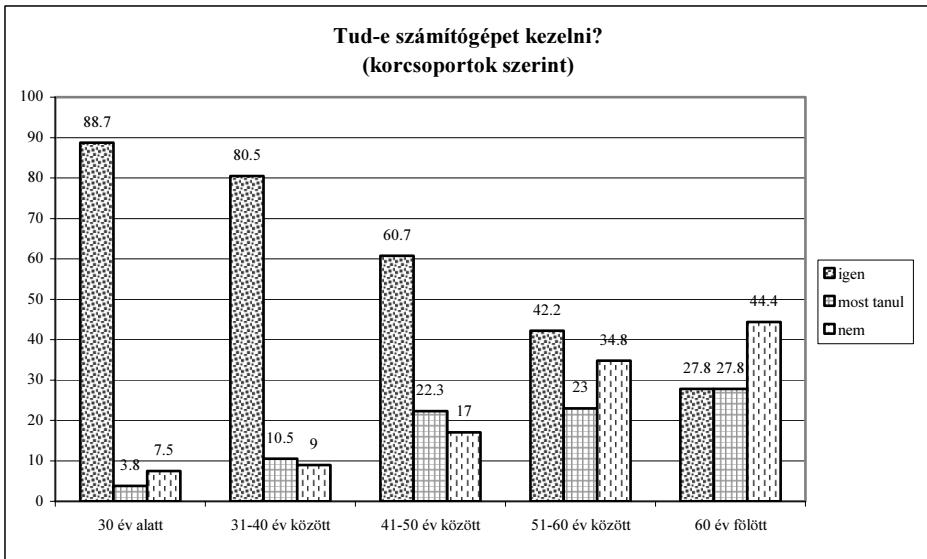
2.3. Tanulás az alapképzés befejezése után. Nyelv- és számítógépes ismeretek. Tanulási hajlandóság

A megkérdezettek túlnyomó többsége (78,9%) tanulmányai befejezése után járt valamilyen tanfolyamra, továbbképzésre. Ez azonban nagyrészt szakmai továbbképzést, felkészítő tanfolyamot jelent (58,8%). Mintegy 20,8%-uk vett részt szakmájától eltérő képzésen, 16,6% nyelvtanfolyamon, 27,9%-uk pedig számítógép-kezelői tanfolyamon. Míg a szakmában való továbbképzés elsősorban a pedagógusokat, ezen belül is a tanítókat jellemzi az átlagosnál nagyobb arányban (71,6%), a szakmától eltérő szaktanfolyamokon való részvétel (menedzsment, könyvelés, programozás, újságírás

stb.) a műszaki végzettségűeket (35,6%), ami nyilvánvalóan összefügg a pályamódosítások bemutatott arányával és szerkezetével a különböző foglalkozási kategóriák esetében. Megjegyezzük, hogy a nyelvtanfolyamon, csakúgy, mint a számítógép-kezelői továbbképzésen való részvétel csak településtípus szerint mutat jelentős eltéréseket: ezeken leginkább a nagyvárosokban élő diplomások vettek részt (28,9% – 36,7%).

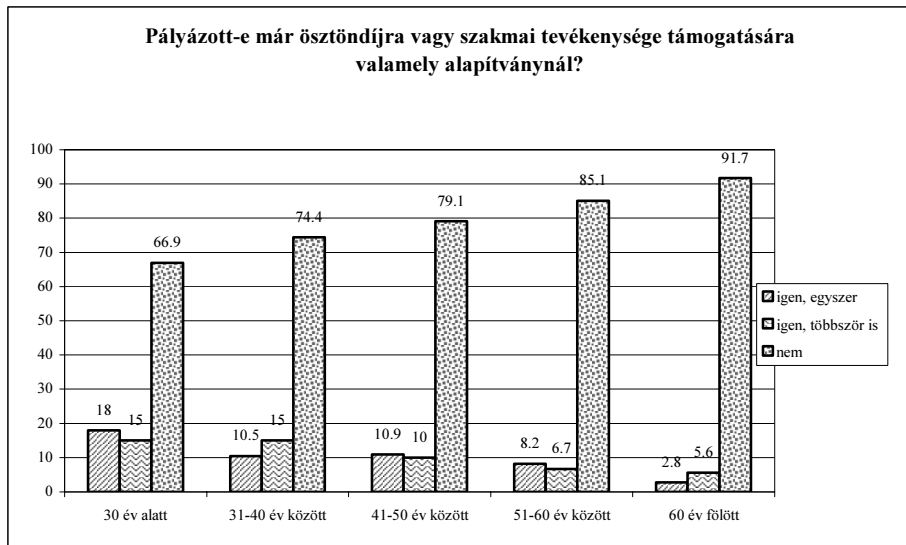
Adataink szerint a megkérdezettek kétharmada (65,6%) rendelkezik számítógépes ismeretekkel, 15,5%-uk most tanul, és csupán 18,8%-uk nem tud számítógépet kezelni. Számítógép-kezelői ismeretekkel az átlagosnál nagyobb arányban a műszaki végzettségűek rendelkeznek (72,6%), ugyanakkor ez a készség/ismeret egyenes arányban csökken az életkorral.

4. ábra

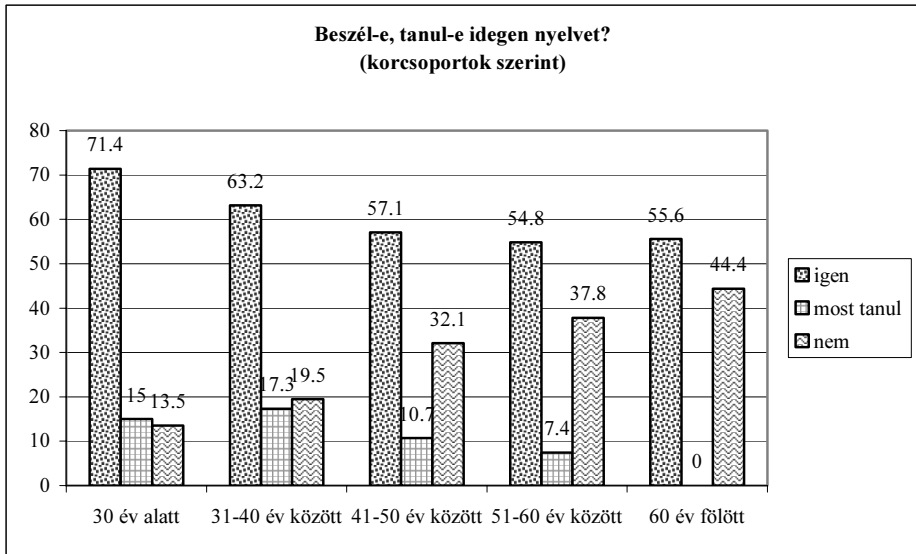
A számítógépet legtöbben a munkájukhoz használják (39,3%), továbbá szövegszerkesztésre, írásra (38,9%), internetezésre (24,5%) és levelezésre (16,9%). Kevesen jelöltek meg más területeket például pályázati tájékoztató (2,2%) vagy tanulás (1,1%). Itt jegyezzük meg, hogy a megkérdezettek 77,3%-a nem pályázott szakmai pályája során semmilyen támogatásra vagy ösztöndíjra. A pályázat (mint egyébként a számítógép használata a munkában vagy az internetezés is) főként a fiatalabb diplomások csoportjára mondható jellemzőnek.

5. ábra

Az idegen nyelvek ismeretére vonatkozóan is jelentős eltéréseket mutatnak felmérésünk eredményei elsősorban életkor szerint, de regionális és településtípus szerinti bontásban is. A megkérdezettek 61,4%-a valamilyen szinten (túlnyomórészt alacsony szinten) beszél idegen nyelvet, 11,8%-uk pedig most tanul. Az idegen nyelvek ismerete legnagyobb arányban a dél-erdélyi és bányászati régióban jellemző (73,2%), legkevésbé pedig a Székelyföldön (56,6%). Továbbá összefügg a település típusával (nagyvárosban élő megkérdezettek 73,0%-a, a falvakban élőknek mindegy 55,7%-a beszél nyelvet), valamint az életkorral is (a legfiatalabbaknak 71,4%-a, a legidősebbeknek pedig 55,6%-a beszél valamilyen szinten nyelvet). E tekintetben nemek szerint is eltérések tapasztalhatók (a férfiaknak 64,8%-a, a nőknek 57,4%-a beszél valamilyen szinten idegen nyelvet). Foglalkozási kategóriák szerinti bontásban a legtöbb idegen nyelvet ismerő az „egyéb értelmiségiek” (orvosok, jogászok, közigazdászok, újságírók, lelkészek) csoportjában van (71,3%), legkevésbé pedig a pedagógusok körében (tanítók, óvónők 49,5%-a, tanároknak 60,0%-a beszél valamilyen szinten idegen nyelvet).

6. ábra

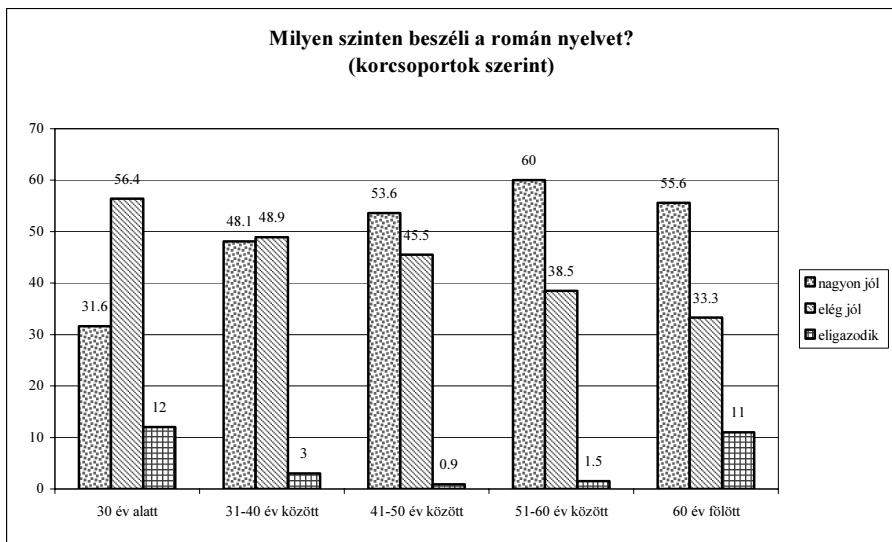
A nyelvek rangsorát az angol nyelv vezeti (48,5% beszél vagy tanul valamilyen szinten angolul), ezt a német (27,0%), a francia (25,5%), az orosz (10,2%), az olasz (3,5%) követik. A megkérdezettek 4,5%-a az említett nyelvek mellett kevésbé elterjedt nyelveket jelölt meg (holland, dán, finn stb.). Legtöbben tanulmányaik során tanultak valamilyen nyelvet – az iskolában, főiskolán, egyetemen (82,8%). Valamivel több, mint egyharmaduk (34,8%) autodidakta módon, nyelvkönyvekből tanult/tanul, 17,9%-uk járt nyelviskolába, nyelvtanfolyamra vagy magánórára, 7,5%-uk a családban tanult nyelvet, 6,7%-uk pedig hosszabb időt tartózkodott külföldön, és ez idő alatt tanult nyelveket.

Az államnyelv ismeretére vonatkozó adataink azt mutatják, hogy a megkérdezettek 48,6%-a beszéli nagyon jól a román nyelvet, 46,4% elég jól, és 4,9%-uk csak „elgazodik”. E tekintetben is a regionális eltérések érdemelnek elsőként kiemelés, tekintve, hogy a heterogén etnikai közeg jelentős mértékben befolyásolja a román nyelv mindennapi használatát, a nyelvtudást. A legjelentősebb eltérések a Székelyföld és a dél-erdélyi, illetve bánági régió között vannak: a székelyföldi megkérdezettek 39,0%-a beszéli nagyon jól a román nyelvet, Dél-Erdélyben és a Bánágban ez az arány 71,8%. Foglalkozási kategóriák szerinti bontásban felmérésünk eredményei szerint a mérnöki végzettségűek beszélik a legjobban a román nyelvet – 58,9%-uk nagyon jól beszél románul –, ami magyarázható a román tannyelvű műszaki képzéssel is).

Bár az idegen nyelvek ismeretében korcsoportok szerint, mint az előbbieknél során felvázoltuk, a fiatalok jelentős arányban megelőzik a közép, illetve az idősebb korosztályokat, *a román nyelv ismeretére vonatkozóan ez nem mondható el.* A 30 év alatti megkérdezetteknek kevesebb, mint egyharmada (31,6%) beszéli nagyon jól a román nyelvet, 56,4%-uk elég jól tud románul, 12,0 % pedig csak „elgazodik”.

Azt mondhatjuk, hogy míg az idősebb korcsoportok munkaerő-piaci esélyeit az idegen nyelvek ismerete akadályozhatja a továbbiakban, a legfiatalabb diplomások esetében azonban a hazai elhelyezkedést gátolhatják az államnyelv ismeretének hiányosságai is.

7. ábra

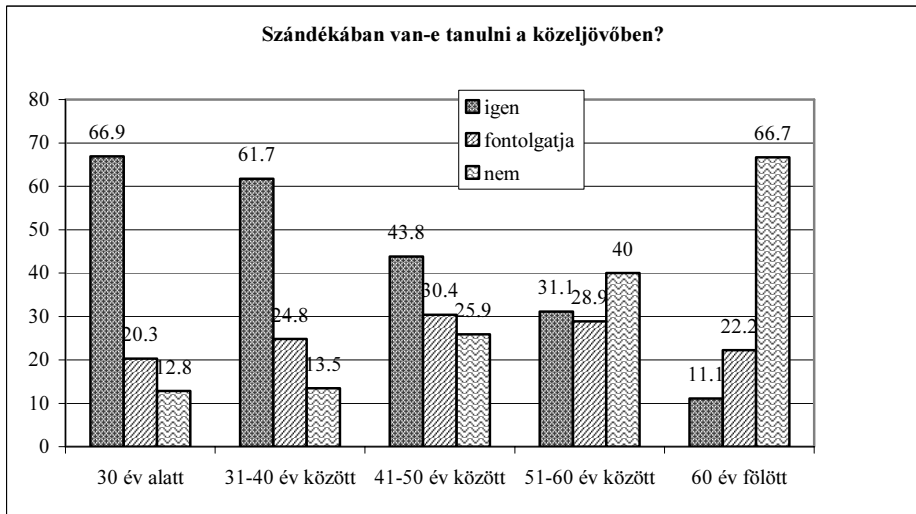

A megkérdezettek körében *elég magasnak mondható a tanulási hajlandóság.* Minden második megkérdezettnek (48,5%) szándékában van tanulni valamit a közeljövőben, és egyedül (25,7%) fontolgtatja a tanulást a továbbiakban.

A tanulási szándék az átlagosnál magasabb értéket mutat a dél-erdélyi és bányási régióban (56,3%), a nagyvárosi diplomások (56,7%), a nők (53,5%), valamint a tanítók/óvónők körében (55,3%).

Azonban a tanulási szándék is *alapvetően életkorfüggő:* az életkorral egyenes arányban csökken, az idősebb generáció körében igen magas viszszafofottság tapasztalható a tanulásra vonatkozóan – kétharmaduk nem szándékszik tanulni a továbbiakban.

8. ábra

A megkérdezettek közül *legtöbben nyelveket tanulnának* (33,0%), 14,2%-uk a szakmájában szeretné magasabb szinten képezni magát, 8,0% számítógépes ismereteket, informatikát, 5,8 % gazdasági, pénzügyi ismereteket tanulna. Az egyéb megjelölt területek (néprajz, szociológia, pszichológia, történelem, politológia, turisztika, egészséges életmód, zene, festészet stb.) említési gyakorisága 5% alatt van, ezek inkább egyéni érdeklődési területekre vonatkoznak.

– *A nyelvtanulásra való hajlandóság az átlagosnál nagyobb a nagyvárosokban* (39,0%), a 31–40 év közötti korosztályhoz tartozóknál (40,6%), valamint a tanárok körében (39,4%).

– *A szakmai továbbképzésre való szándék a nagyvárosokban* (24,1%) továbbá a legfiatalabb korcsoportnál (22,6%), valamint az orvosok, közgazdászok, jogászok, újságírók csoportjában (24,1%) mutat az átlagosnál nagyobb értéket.

– *Számítógépes ismereteket* leginkább a falun élő diplomások, az 51–60 év közötti korcsoport tagjai (12,5%), továbbá a pedagógusok (9,7%) tanulnának.

– *A gazdasági, pénzügyi ismeretek iránti igényt az átlagosnál nagyobb mértékben jelölték meg a székelyföldi* (10,1%), a kisvárosokban élő diplomások (10,1%), valamint a mérnöki végzettséggel rendelkezők (7,7%).

Bár, mint említettük, a tanulási hajlandóság viszonylag magasnak mondható, ez nem jelent egyben pályamódosítási hajlandóságot is (mobilitást a munkaerőpiacon). A megkérdezettek valamivel több, mint egyharmada mó-

dosítana pályát (36,2%). Figyelemreméltó azonban, hogy a *pályamódosítást fontolgatók legnagyobb arányban a pedagógusok* (a tanítók 40,8%-a, a tanárok 42,4%-a módosítana pályát); legkisebb arányban pedig az egyéb foglalkozásúak (orvosok, jogászok, közgazdászok, lelkészek – 20,2%). Ugyanakkor a *pályamódosítási hajlandóság is alapvetően életkor-specifikus*: legnagyobb mértékű a 30 év alattiak körében (52,6%), és a 31–40 évesek körében is jóval az átlag fölötti (46,6%) – tehát elsősorban a fiatalabb generáció jellemezhető mobilitási hajlandósággal a munkaerőpiacon. A pályamódosítás megjelölt okai között első helyen az *alacsony bérek* szerepelnek (39,6%), továbbá az, hogy „más lehetőségeket is lát a maga számára” (34,5%), illetve, hogy „szeretne valami mással is foglalkozni” (22,1%).

Az új lehetőségként megjelölt „pályamódosítási területre” vonatkozóan a válaszok nagyon szórtaak. *Legnagyobb arányban magánvállalkozásba kezdenének* (16,8%), 8,4%-uk a gazdasági-pénzügyi szférában, 6,5% az informatika, 6,0% pedig a turisztika területén helyezkedne el. A pályamódosítási területekre vonatkozóan 5% alatti gyakorisággal szerepel továbbá a kereskedelem, a közigazgatás, könyvszakma, a politika, politológia, a néprajz, az egészséges életmód, természetgyógyászat, a pedagógia, a szociális munka, a tolmácsolás és a mezőgazdaság.

Az, hogy a tanulási hajlandóság nem jelent pályamódosítási hajlandóságot (átképzések, mobilitás), megmutatkozik a munkanélküliséggel szembeni attitűdökben is.

2.4. A munkanélküliséggel szembeni attitűdök

A megkérdezettek 16,1%-a volt már egyszer munkanélküli, 2,2%-uk pedig többször is volt munka nélkül fél évig vagy annál többet. Ugyanakkor 17,1%-uk dolgozott már külföldön, legnagyobb arányban jövedelem-kiegészítés miatt (44,6%), egynegyedük (23,4%) tanulni ment, de közben dolgozott is, 15,9%-ukat meghívták egy állásba, 12,7%-ukat érdekelte a munkalehetőség – 9,6%-uk munkanélküli volt és ezért ment külföldre dolgozni. A külföldön munkát vállalók meghatározó arányban fizikai munkát végeztek (62,8%), 27,7%-uk a szakmájában dolgozott, 14,9% nem a szakmájában, de szellemi munkát, 3,2%-uk pedig egyéb tevékenységet (kereskedelem, zenélés, babysitting) végzett külföldön.

A munkanélküliséggel kapcsolatban – mit tenne, ha váratlanul elveszítené állását? – az alábbi viszonyulások különíthetők el:

– *Keresne másik állást a szakmában (43,3%)* – Az átlagnál valamivel nagyobb arányban választanák ezt a megoldást a legfiatalabb korosztály

tagjai (47,7%), a nagyvárosokban dolgozó diplomások (47,1%), valamint az orvosok, a jogászok és a közgazdászok (46,2%). Ezek az átlagtól való eltérések azonban nem jelentősek; elmondható, hogy a munkahely elvesztésének esetén adataink alapján ez kínálkozik a legkézenfekvőbb megoldásnak a megkérdezettek körében.

– *Vállalkozásba kezdene* (16,3%) – A vállalkozás, mint az (esetleges) munkanélküliségre adott válasz, összefügg a pályamódosítások kapcsán már említett „vállalkozási hajlandósággal”, ahol hasonló arányban jelölték meg a magánvállalkozást, mint pályamódosítási területet. A magánvállalkozás, mint lehetséges kiút, az átlagosnál jóval nagyobb arányban jellemzi a műszaki végzettséggel rendelkezőket (28,8%), a székelyföldi megkérdezetteket (21,6%), valamint a 31–40 év közötti korcsoport tagjait (22,7%).

– *Külföldön próbálkozna* (8,8%) – A külföldi munkavállalás a felmerülő lehetőségek között talán a legspecifikusabb olyan értelemben, hogy nagyon jól körülhatárolható csoportokra jellemző. Legnagyobb arányban azok választanák ezt a megoldást, akik már voltak munkanélküliek (25,5%), továbbá azok, akik már dolgoztak külföldön (17,0%). A legfiatalabb korcsoport-hoz tartozók (30 év alatt – 15,6%), a dél-erdélyi és bánsági megkérdezettek (12,7%), valamint a nagyvárosokban dolgozó értelmiségiek (12,5%) is az átlagosnál nagyobb arányban döntenének a munkahely elvesztésének/megszűnésének esetén a külföldi munkavállalás mellett.

– *Bármilyen munkát elvállalna* (8,1%) – Ez a megoldás csupán foglalkozási kategóriák szerint mutat eltéréseket: leginkább a tanárok (12,0%) választanák, legkevésbé pedig az egyéb értelmiségiek (orvosok, jogászok, közgazdászok, lelkészek – 3,2%).

– *Továbbképzésen, átképzésen venne részt* (7,8%) – Ez az arány az erdélyi magyar diplomások körében jelentős mértékű visszafogottságról tanúskodik az átképzésekre vonatkozóan. Ezt leginkább a tanítók/óvónők választanák (14,7%), ugyanakkor a továbbképzés, átképzés iránti nyitottság egyenes arányban csökken az életkorral (a legfiatalabbaknál 13,3%, a 41–50 év közöttiekénél 6,4%, az 51–60 év közötti korcsoport esetében mindössze 3,1%).

– *El nem tudja képzelni, mihez kezdene* (6,6%) – A „tanácstalanság” azok esetében mutat nagyobb értéket, akik már voltak munkanélküliek (25,7%), továbbá az 50–60 év közötti korcsoport (12,2%), valamint a tanárok körében (9,6%).

A munkanélküliséggel kapcsolatban felvázolt viszonyulások alapján elmondható, hogy a megkérdezettek nagyobb része a szakmájában gondolkodik, ám emellett a *magánvállalkozás és a külföldi munkavállalás* kínálkozik

a leggyakrabban felmerülő lehetséges megoldásnak, amennyiben a megkérdezett elveszítené jelenlegi munkahelyét.

A külföldi munkavállalási hajlandósághoz még egy adalék: *a megkérdezettek egyharmada (32,4%) nyitott arra, hogy külföldön vállaljon munkát, amennyiben megfelelő munkahelyet találna*, ám ez a nyitottság is kiemelten a legfiatalabb korcsoportban domináns (30 év alattiak – 45,5%).

2.5. Elvándorlási hajlandóság

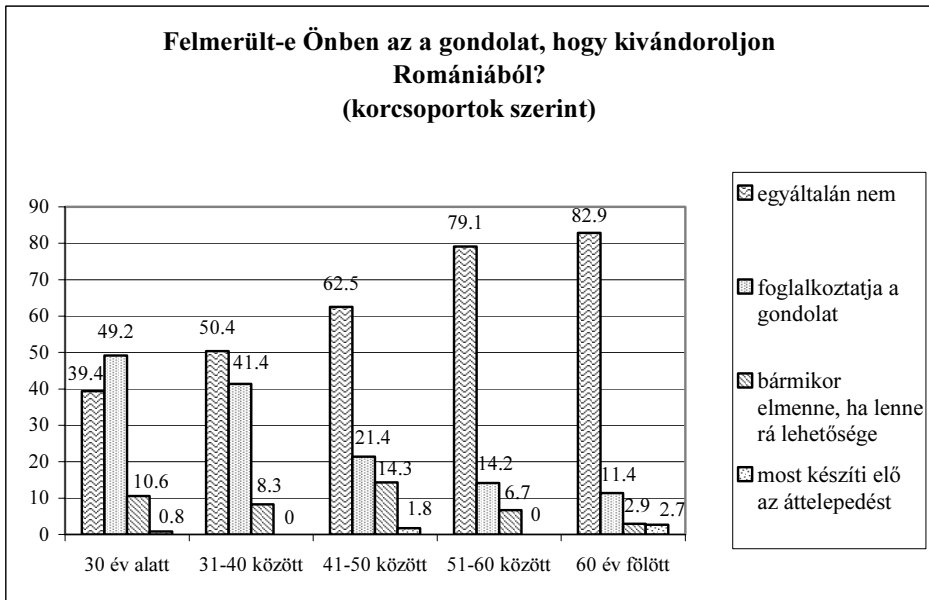
Az elvándorlás kérdésköre az egyik legaktuálisabb téma ma Erdélyben – a bevezetőben kitértünk rá –, a jelentős mértékű népességfogyást a kilencvenes évek során az erdélyi magyarság körében nagyjából az elvándorlással magyarázzák a szakértők.

Jelen kutatás eredményei *továbbra is magas elvándorlási hajlandóságról* tanúskodnak. A megkérdezett diplomásoknak 59,3%-a válaszolta azt, hogy egyáltalán nem merült fel benne az elvándorlás gondolata, 30,6%-ukat foglalkoztatja ez a kérdés, 9,3%-uk bármikor elmenne, ha lenne rá lehetősége, 0,7%-uk pedig most készíti elő a kitelepedést. Az elvándorlás okai között első helyen *a jobb anyagi lehetőségeket* említették a megkérdezettek (47,7%). Második helyen a gyermekek jövője szerepel az okok között (31,0%), ezt követi a jobb karrierlehetőségek ígérete külföldön (29,7%), a hátrányos kisebbségi helyzet (14,0%), a családi okok (10,4%), valamint az, hogy „nem látnak jövőt Romániában”, nem akarnak itt élni (4,5%).

Bár az elvándorlási hajlandóság valamivel nagyobb a városokban és az etnikailag heterogén környezetben (szórványmegyék), ezek az eltérések nem szignifikánsak.

Adataink szerint az elvándorlási hajlandóság a megkérdezett diplomások körében egy változóval mutat erős összefüggést: *ez pedig az életkor*. Ez azt jelenti, hogy minél fiatalabb a megkérdezett, annál inkább foglalkoztatja az elvándorlás gondolata.

9. ábra

Bár az elvándorlás fő okaként a jobb anyagi lehetőségek szerepelnek minden korcsoportnál, a középkorúak esetében hasonló hangsúlyt kap a gyermekek jövője, a fiatalabbaknál pedig a jobb karrierlehetőségek ígérete külföldön. Ezek az adatok arra utalnak, hogy az elvándorlás folyamatának jellemzői és mértéke nem vezethető vissza kizárólagosan a gazdasági okokra, hanem sokkal inkább *egy gazdasági okokkal is összefüggő jövőkép-nélküliség* motiválja az értelmiségiek elvándorlását Romániából. Ezt támasztja alá – az elvándorlás okai között – „a gyermek jövője”, valamint „a jobb karrierlehetőségek” említett gyakorisága.

Az elvándorlás-itthonmaradás sajátos vetületét világítja meg kutatásunk azon kérdésköre, amely azokra a megkérdezettek vonatkozott, akiknek volt olyan lehetőségük (külföldön tanultak, dolgoztak) – amely lehetővé tette/tette volna a kitelepedést. Tehát, akik visszajöttek, miért jöttek vissza? A megkérdezettek 29,6%-a (N=162) sorolható ebbe a kategóriába, nevezetesen, hogy volt lehetősége kint maradni, esetleg át is települt, de visszajött.

Az itthonmaradás/visszatelepedés okai ennek a csoportnak a körében különfélék, mindazonáltal *a legtöbben a családi okokat említették* (29,0%). Érdekes módon, eddigi kutatásainktól eltérően, jelen felmérés adatai alapján nem mutatható ki szignifikáns összefüggés az elvándorlási hajlandóság

és aközött, hogy vannak-e a megkérdezettnek kivándorolt közeli családtagjai („elmozdult család”, migrációs burok)⁸, ám az itthonmaradás/visszatelepítés esetében a legtöbben a családot (itthon élnek a szülei) jelölték meg, mint ami meghatározta ezt a döntésüket. Az itthonmaradás/visszatelepítés másik két leggyakrabban megjelölt oka a honvágy (22,2%), valamint a „hivatástudat”: úgy érezte, hogy itt van szükség rá, a munkájára (16,7%). További 4,9%-uk „kitelepedett, de jobbnak találta visszajönni”, 4,3%-uk azért jött haza, mert „bizakodott az itthoni változásokban”. 3,7%-uk úgy vélekedett, hogy „nem voltak vonzóak az ottani körülmények”, 1,9%-uk „nem tudott nyelveket”, vagy „félte a beilleszkedéstől”, 3,7 % pedig utólag úgy ítélte meg, „hogyan rosszul döntött, amikor visszatelepedett”.

A kilencvenes évek második felében az erdélyi magyarság elvándorlási hajlandóságára vonatkozó empirikus kutatások a fiatalok és a diplomások magas emigrációs potenciáljáról tanúskodnak. Ez a potenciál jelen felmérés eredményei alapján nem csökkent számottevő mértékben. Mint az előbbieknél során bemutattuk, a fiatal diplomások rendelkeznek a legnagyobb arányban nyelvismerettel, számítógépes ismeretekkel, ugyanakkor a leginkább nyitottak a továbbképzésekre, továbbtanulásra, és a legdinamikusabb csoportját képezik a diplomások rétegének.

2.6. Anyagi helyzet, életszínvonal

A további élet- és pályatervek természetes módon, akárcsak az elvándorlási hajlandóság, összefüggnek az anyagi megbecsüléssel, ezért röviden kitérünk az anyagi helyzet néhány jellemzőjére is. A megkérdezett diplomások anyagi helyzetét több szempont alapján vizsgáltuk: önbesorolás egy kijelentés-sorozat alapján (hogyan ítéli meg családja anyagi helyzetét?), a családi átlagjövedelem, valamint a különböző vagyoni javakkal való ellátottság szerint. Az anyagi helyzet és az életszínvonal mutatója, továbbá a lakáshelyzet, a különféle kiadások (lakásfenntartás, lakásfelújítás, számlák, tartós használati cikkek vásárlása, jelentősebb beruházások, gyermekek taníttatása) aránya a havi családi átlagjövedelemből, valamint a mellékjövedelmek.

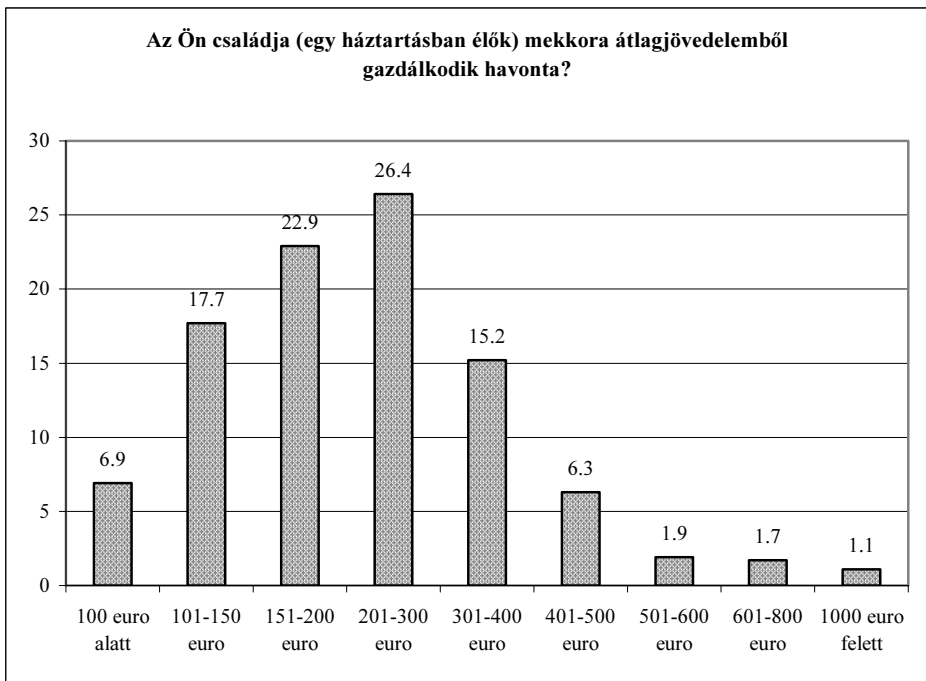
Az önbesorolásra vonatkozó adatok alapján elmondható, hogy a megkérdezett értelmiségiek *40,1%-a fizetéstől fizetésig él*, 2,2%-a fokozatosan eladósodik, 5,3%-a a megtakarításait éli fel, *49,1%-a keveset ugyan, de félre tud tenni*, és csupán 3,3%-uk válaszolta azt, hogy elég sokat sikerül megtakarítani.

A családi átlagjövedelmek megoszlása azt mutatja (átlagosan hárman élnek egy háztartásban), hogy *a megkérdezettek kétharmada 100-300 euro közötti családi átlagjövedelemből gazdálkodik havonta*. A 100 euro alatti csa-

ládi átlagjövedelem a megkérdezettek 6,9%-át, az 500 euro feletti családi átlagjövedelem pedig csupán 4,7%-ukat jellemzi.

Több mint egyharmadot (37,7%) tesz ki azoknak az aránya, akiknek van jövedelem-kiegészítő mellékállásuk is; a mellékállások az esetek nagyobb részében a szakmában vagy a szakmához közelálló területen vannak (56,9%), 20,1%-nál a szakmától távol eső területen, 21,1%-nál pedig a mezőgazdaságban. A mellékjövedelmek azonban zömmel (75,8%-uk esetében) a családi átlagjövedelmeknek negyedét vagy kevesebb, mint egynegyedét teszik ki.

10. ábra

A megkérdezett diplomások 47,5%-ának van saját tulajdonú családi háza, 47,7%-ának tömbházlakása, 66,7% rendelkezik személygépkocsival, 94,9% színes televízióval, 38,1% videóval, 70,9% számítógéppel, 43,4% földtulajdonnal és csupán 10,2% nyaralóval. 58,7%-uk elégedett a lakáskörülményeivel, 23,8% nem tartja megfelelőnek, de anyagi lehetőségei nem engedik, hogy változtasson rajta.

A család jövedelméből *legnagyobb arányú kiadásokat* az elmúlt egy évben az esetek 55,0%-ában a számlák kifizetése (fűtés, gáz, villany) jelentette, 23,5%-nál a lakásfelújítás, új bútorok, tartós használati cikkek vásárlása,

19,7%-nál az élelmiszerek vásárlása, 12,8%-nál a gyermekek taníttatása, 7,3%-nál az autóvásárlás 6,1%-nál pedig az egyéb kiadások (gyógyszerek, kisebb beruházások).

Az anyagi helyzetet illetően (mind az önbesorolás alapján, mind a családi átlagjövedelem, valamint a különféle vagyoni javakkal való ellátottság szerint) a jelentősebb eltérések elsősorban nem foglalkozási kategóriák, településtípus vagy regionális bontásban mutathatók ki, hanem más tényezők mentén.

E tekintetben az egyik fontos differenciáló tényező az, *hogy a megkérdezettnek az állami szférában vagy a magánszférában van a munkahelye*. A magánszférán belül is azok keresnek a legjobban és tudnak a legtöbbet megtakarítani, akiknek saját vállalkozásuk van (vállalkozók). A nagyobb mértékű megtakarítások majdnem kizárólag a vállalkozókat jellemzi. További lényeges differenciáló tényező a *családi állapot* (a gyermeküket/gyermeküket egyedül nevelő szülők azok, akik sokkal kisebb arányban tudnak havonta megtakarítani), továbbá az *életkor* (az életkorral értelemszerűen arányosan nő a lakáshelyzet rendezettsége, csökkennek a gyermekek iskoláztatásával együtt járó kiadások), valamint az, *hogy a megkérdezettnek van-e mellékállása*, ami a családi jövedelmeket kiegészíti, és némi megtakarítást is lehetővé tesz.

A megkérdezettek nagyobb része (56,7%) nem bizik abban, hogy családja életszínvonala javulni fog a közeljövőben, 43,3%-ot tesz ki azok aránya, akik bizakodnak az életszínvonal javulásában. A bizakodás az életszínvonal javulásában szignifikáns összefüggést mutat azzal, *hogy a családnak van-e lehetősége valamit megtakarítani*, ily módon a bizakodók körébe azok sorolhatók, akik havi jövedelmükből félre tudnak tenni, akik fizetéstől fizetésig élnek vagy a lecsúszás fenyegeti, azok értelemszerűen borúlátóbbak a jövőt illetően.

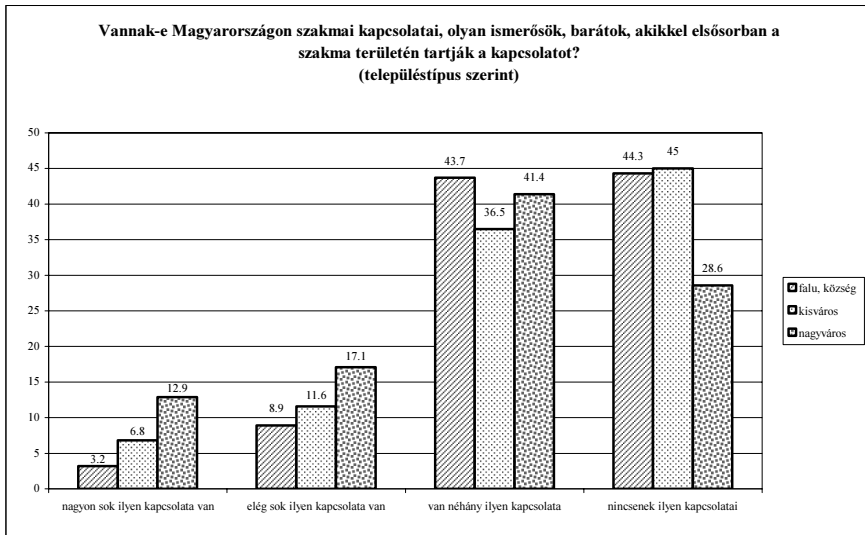
2.7. Szakmai kapcsolatok

A szakmai kapcsolatoknak jelentős szerepük van a továbbképzésben, az (ön)képzés új, lehetséges irányainak felismerésében, a pályán való tájékozódásban, a tapasztalat- és publikációcserében.

Adataink alapján elmondható, hogy a megkérdezett diplomások viszonylag széles körű magyarországi szakmai kapcsolatokkal rendelkeznek, *ezek azonban alapvetően informális kapcsolatok* - 59,4%-uknak van legalább néhány olyan barátja, ismerőse Magyarországon, akikkel elsősorban a szakma területén tartják a kapcsolatot.

Érdeemes azonban e tekintetben elsősorban a településtípus szerinti különbségekre kitérni, ugyanis míg a nagyvárosokban élő diplomások közel háromnegyede (71,0%) rendelkezik ilyen szakmai kapcsolatokkal, addig a falun élő megkérdezetteknek valamivel több, mint a fele (55,0%). Korcsoportok szerint a legkiterjedtebb szakmai informális kapcsolati hálóval a 31-40 év közöttiek rendelkeznek (65,4%), és ettől jóval elmaradnak a legfiatalabb korosztályhoz tartozó diplomások (48,0%-uknak vannak informális szakmai kapcsolatai). Foglalkozási kategóriák szerint is különbségek tapasztalhatók: a legtöbb szakmai téren is kamatoztatható kapcsolattal az orvosok, lelkészek, közgazdászok, újságírók jellemezhetők (78,2%), legkevessebbel pedig a műszaki végzettségűek (53,9%).

11. ábra

Az erdélyi és magyarországi szakmai kapcsolatok szélesedő kiépülésére utalnak azok az adatok is, miszerint a megkérdezetteknek több mint egynegyede (26,2%) magyarországi látogatásának céljai között említette a szakmai konferenciákat, tanácskozásokat, 17,7%-uk pedig a szakmai továbbképzéseket.

A magyarországi szakmai konferenciákon, tanácskozásokon való részvétel is elsősorban a nagyvárosi diplomásokra jellemző (45,4%), a falun élők esetében azok aránya, akik ilyen céllal is szoktak Magyarországra utazni, mindössze 20%. E tekintetben a legidősebb diplomások vezetnek a mezőnyt (a 60 év fölöttiek körében 38,9%-ot teszi ki azoknak az aránya, akik ilyen céllal is szoktak Magyarországra utazni).

A szakmai továbbképzések esetében azonban már más képet mutatnak a felmérésünk eredményei. Az ilyen céllal (is) Magyarországra utazók körében az átlagot meghaladó arányban szerepelnek a székelyföldiek (21,4%) és a pedagógusok (28,2%), de a falun élő diplomások e tekintetben is az átlag alatt maradnak (15,1%).

Szakmai szervezetekben való tagság alapvetően a hazai civil szakmai szervezetekben jellemző: a megkérdezettek 39%-a tagja hazai szakmai szervezetnek. Nemzetközi vagy magyarországi szakmai szervezetekben csupán a megkérdezetteknek 14,7%-a tag, ám ez is kiemelten a nagyvárosi diplomásokról mondható el (30,2%), a falun élő megkérdezetteknek 6,3%-a, a kisvárosokban élőknek pedig 11,2%-a tagja ilyen szakmai szervezetnek.

Összegzésképpen: bár a magyarországi informális szakmai kapcsolati háló viszonylag kiterjedtnek mondhatók az erdélyi magyar diplomások körében, ezek „eloszlása” egyenetlen, kevésbé éri el a falun élőket, valamint a legfiatalabb generáció tagjait.

Kutatásunk célja az volt, rálátást nyerjünk az erdélyi magyar diplomások helyzetére, a különféle szakmai pályák alakulására, a pályákra és a továbbtanulásra vonatkozó jövőbeni tervekre, elképzelésekre. A kérdőíves kutatás eredményei azokat a tendenciákat erősítik meg, illetve helyezik tágabb megvilágításba, amelyek a mélyinterjúk kutatás eredményeiből is kirajzolódtak.

A szakmai pályák alakulásában a legjelentősebb eltérések a pedagógusok és a műszaki végzettségűek között mutathatók ki (pályán maradók – pályát módosítók). *A legmagasabb pályamódosítási potenciál azonban a pedagógusokat jellemzi*, ami figyelmet érdemel, hiszen növelheti a pedagógushiányt (elsősorban vidéken), és jelentősen befolyásolhatja a magyar tannyelvű alapképzés jövőjét a továbbiakban. A pályamódosítás okai a pedagógusok körében főként az alacsony bérekkel, a romániai oktatási rendszer „instabilitásával”, valamint a pedagógusszakma alacsony presztízsével függenek össze.

Anyagi helyzet tekintetében az alapvető különbségek *az állami szférában és a magánszférában foglalkoztatottak között* mutathatók ki. A pedagógusok túlnyomó többsége az állami szférában dolgozik, következik, hogy ez a foglalkozási kategória alacsonyabb jövedelemszinttel rendelkezik a magánszférában foglalkoztatottakhoz, különösen pedig a vállalkozókhoz ké-

pest. Ily módon a pedagógustársadalom esetében nemcsak a pedagógus-továbbképzés jelent prioritást Erdélyben, hanem a képzett pedagógusoknak a pályán való megtartása is.

Mindezzel együtt megállapítható, hogy a diplomások rétegén belül a legjelentősebb *differenciáló tényező az életkor*, a legfiatalabb generáció (30 év alatt) majdnem minden tekintetben eltér a többi korcsoporttól: nyelvismeretben, pályamódosítási, tanulási és elvándorlási hajlandóságban, az át-képzésekre való nyitottságban. Ez a generáció már az 1989-es változások után szocializálódott, és tanulási, munkaerő-piaci esélyeit, lehetőségeit egy tágabb, nyitottabb dimenzióban szemléli.

Másik fontos differenciáló tényező adataink alapján *a településtípus*. A bemutatott kutatási eredményekből egyértelműen kiolvasható a vidéki diplomások sajátos munkaerő-piaci helyzete, illetve továbblépési esélyeinek, lehetőségeinek korlátai az erdélyi nagyvárosokban élő értelmiségiekhez képest. Ez megmutatkozik az állami szférában és a magánszférában való foglalkoztatottság eltéréseiben, a nyelvek ismeretében, a mobilitás jellemzőiben, valamint a szakmai kapcsolati háló kiterjedtségében. Ezzel függnek össze egyébként a felvázolt regionális eltérések is elsősorban a Székelyföld és a dél-erdélyi, illetve bánági régió között.

Elmondható, hogy a diplomások „szülőföldön való megtartása” és újratermelése – alapul véve a legfiatalabbak magas külföldön való továbbtanulási, valamint munkavállalási és elvándorlási hajlandóságát – csak egy erre a célra gondosan kidolgozott program segítségével valósítható meg, amely ennek a nemzedéknek a továbbképzési és elhelyezkedési igényeihez, ugyanakkor sajátos értékrendjéhez is igazodik. A diplomások elvándorlásának (külföldi továbbtanulás, munkavállalás) jelen kutatás eredményei tükrében vázolt trendjei nem mérsékelhetőek a képzési és az elhelyezkedési lehetőségek összehangolására szakosodott *háttérintézmények* létrehozása nélkül Erdélyben, amelyek az oktatáspolitikai – és ezen belül a felnőttképzés – megtervezésénél figyelembe veszik a településtípus szerint létező egyenlenségeket is.

Kutatásunk eredményeinek tükrében az erdélyi magyar diplomások versenyképességének javításához a hazai munkaerőpiacon, a felnőttképzésben fő irányokként *a nyelvoktatás, a pályázáshoz szükséges ismeretek*, valamint – tekintettel a viszonylag magas vállalkozási hajlandóságra (mint pályamódosítási terület, illetve mint „megoldás” munkanélküliség esetén) – *a vállalkozási ismeretek, a gazdasági, pénzügyi képzés jelölhető meg*.

A nyelvoktatás – mint a mélyinterjúk kutatás eredményeinél is kitértünk rá – elsősorban a középgenerációhoz tartozó diplomások esetében merül

fel prioritásként. A kérdőíves kutatás eredményei, az ebből kirajzolódó igények azonban azt mutatják, hogy ezt főként a pedagógus-továbbképzés rendszerébe lenne optimális beépíteni, csakúgy, mint a számítógépes ismeretek elmélyítését, továbbfejlesztését, tekintve, hogy a többi foglalkozási kategóriához képest e tekintetben a pedagógusok (főként a tanítók, óvónők) a lemaradók csoportjához tartoznak, és figyelembe véve, hogy a nyelvtudás és a számítógépes ismeretek a szakmai (ön)képzésben is új távlatokat nyithatnak meg.

A vállalkozási ismeretek tanulásának igénye főként a középkorosztály, ugyanakkor a műszaki végzettségűek körében merül fel még prioritásként, és elsősorban a Székelyföldön. A szakmában tervezhető vállalkozás mellett ebben a régióban a turisztika, a vendéglátás területét jelölték meg a legtöbben. A viszonylag magas vállalkozási hajlandóság abból is adódik, hogy a magánszféra jobb anyagi megélhetést ígér, mint az állami szféra. Azonban kérdés, hogy megfelelő gazdasági, pénzügyi vagy a vállalkozás-menedzsmentre vonatkozó ismeretek nélkül létrehozott vállalkozásokra milyen jövőt építhetnek az ebben az irányában elmozdulni szándékozó (kényszerülő) erdélyi magyar diplomások.

A pályázáshoz szükséges ismeretek tanulása/tanítása a felnőttképzésben - összefüggésben a munkaerőpiacon való tájékozódási és eligazodási technikák, valamint az új munkavállalási formák megismertetésével - minden korcsoportnál felmerül, azonban kiemelten a közép- és idősebb generáció esetében látszik fontosnak. Úgy tűnik, a világháló információs lehetőségeit, valamint a pályázásban rejlő továbblépési technikákat tanítani kell. Kutatásunk eredményei ugyanis azt bizonyítják, hogy az erdélyi diplomások egyelőre még nem ismerték fel megfelelő mértékben a világhálón és a pályázatokban kínálkozó szakmai (ön)képzési, továbblépési lehetőségeket.

Bár a megkérdezettek jelentős része tagja itthoni szakmai szervezeteknek, és viszonylag kiterjedt magyarországi szakmai kapcsolati hálóval rendelkezik, a magyarországi kapcsolatok túlnyomórészt nem intézményes kapcsolatok. A külföldi, elsősorban a magyarországi szakmai szervezetekbe való bekapcsolódás, valószínűleg *elősegítené a tájékozódást, a szakmai tapasztalatok és publikációk cseréjét*, ami nagyban hozzájárulna az erdélyi magyar diplomások szakmai továbbfejlődéséhez. Azonban az is kívánatos lenne, hogy a szakmai kapcsolatrendszerekben - főleg településtípus szerint - megmutatkozó egyenetlenségek mérséklődjenek.

Jegyzetek

- ¹ Varga E. Árpád 90 ezerre becsüli az 1992 és 2002 között keletkezett migrációs hiányt. Vö. Varga E. Árpád: A romániai magyarság népességsökkenésének okairól – Néhány demográfiai szempont a 2002. évi népszámlálás előzetes közleményének értékeléséhez. *Magyar Kisebbség* 2002/4, 5.
- ² Vö. Kiss Tamás: A népességfogyás „kontextusa” – válasz Varga E. Árpád vita-indító tanulmányára. *Magyar Kisebbség* 2002/4, 57.
- ³ Vö. Bodó Barna: Szereppróba. Feljegyzések a kisebbségi alagútból. In: uő: *Szereppróba. Elitek, szerepek, peremlét*. Szórvány Alapítvány, Temesvár, 2003, 10.
- ⁴ Alapértelmezés szerint a *felsőfokú végzettséget* tekintettük annak a mutatónak, amely megfoghatóvá teszi az értelmiség domináns csoportját. Ugyanakkor, mivel a jelen kutatás egyik fő célcsoportját a *pedagógusok* jelentették, külön kategóriát képeztünk az alapfokú képzésben dolgozó pedagógusok (tanítók/óvónők) csoportjából, akiknek egy része nem rendelkezik felsőfokú diplomával, hiszen a tanítóképző csak az 1989-es változások után kapott Romániában főiskolai rangot.
- ⁵ A kutatás másik fő célkitűzése az értelmiség általános értékrendjének, rétegidentitásának (értelmiség-definíciók) megismerése volt.
- ⁶ A 2002. évi népszámlálási adatok csak nemek szerint ismertetik az iskolai végzettség szerinti megoszlásokat a különböző nemzeti közösségekben. Eszerint a romániai magyarság körében a felsőfokú végzettségűek 55,1%-a férfi (35 381 fő), 44,9%-a nő (28 795 fő). Forrás: *Recensământul populației și a gospodăriilor, 2002. Populația de 10 ani și peste, pe etnie, după nivelul instituției de învățământ absolvite, pe sexe*.
- ⁷ Az interjúzás során a félig strukturált technikát alkalmaztuk. Ez azt jelenti, hogy a kérdező ismerteti az interjúvezetőben megjelölt témaköröket, amelyekről az interjúalany saját gondolatfűzése szerint beszél, a kérdező csak a témakörök megjelölésével és azok követésével befolyásolja az interjú menetét.
- ⁸ Vö. Sorbán Angella: Emigrációs potenciál a határon túl élő magyar közösségek körében. Elvándorlók, az elvándorlás gondolatával foglalkozók és szülőföldjükön maradók. *Magyar Kisebbség* 1999/2–3, 329–354.